

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАПОДІЯННЯ ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ,
ЩО СПРИЧИНИЛИ СМЕРТЬ ПОТЕРПІЛОГО**

Методичні рекомендації

Київ – 2020

Авторський колектив:

Тичина Д.М., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник (НАВС); **Антощук А.О.**, кандидат юридичних наук (НАВС); **Арешонков В.В.** кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник (НАВС); **Чеботар О. С.**, кандидат економічних наук (НАВС); **Боровська І.А.**, кандидат юридичних наук (НАВС); **Кирдан Б. В.**, кандидат юридичних наук (НАВС).

Рецензенти:

Топчій Василь Васильович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України директор Навчально-наукового інституту права Університету державної фіскальної служби України;

Цветков Олександр Олександрович – заступник начальника відділу (слідчих-криміналістів) Управління організації досудового розслідування Головного слідчого управління Національної поліції України;

Швець Микола Якович – доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Національної академії внутрішніх справ від 21 вересня 2020 року (протокол № 1)

Розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого [Текст]: метод. рек. / [Д. М. Тичина, А. О. Антощук, В. В. Арешонков та ін.]. – Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. – 48 с.

У роботі надана криміналістична характеристика заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого. Досліджено проблемні аспекти початку досудового розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого. Виокремлено типові слідчі ситуації та основні напрями розслідування. Висвітлено особливості тактико-криміналістичного забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) під час розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого; проаналізовано форми використання спеціальних знань за таких умов.

Видання призначене для працівників правоохоронних органів, а також курсантів і слухачів, науково-педагогічного складу закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

УДК 343.98:343.615

© Національна академія внутрішніх справ, 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
1. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАПОДІЯННЯ ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ, ЩО СПРИЧИНИЛИ СМЕРТЬ ПОТЕРПІЛОГО	6
2. ПОЧАТОК ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАПОДІЯННЯ ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ, ЩО СПРИЧИНИЛИ СМЕРТЬ ПОТЕРПІЛОГО ..	12
3. ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ТА ВЕРСІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ.....	16
4. ТАКТИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАПОДІЯННЯ ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ, ЩО СПРИЧИНИЛИ СМЕРТЬ ПОТЕРПІЛОГО	23
5. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАПОДІЯННЯ ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ, ЩО СПРИЧИНИЛИ СМЕРТЬ ПОТЕРПІЛОГО	31
6. ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАПОДІЯННЯ ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ, ЩО СПРИЧИНИЛИ СМЕРТЬ ПОТЕРПІЛОГО	37
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ І РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ	42
ДОДАТКИ	45

ВСТУП

На сучасному етапі реалізації основних конституційних положень щодо захисту людини, її життя та здоров'я, честі і гідності, недоторканності й безпеки, що є найвищою соціальною цінністю, виникає велика кількість різноманітних проблем, однією з яких є захист людини від злочинних посягань на неї. З часом удосконалюється злочинний механізм заподіяння тілесних ушкоджень, виявляються їх нові види та професійна спрямованість. Своєрідність злочинів даної категорії, її динамізм потребують адекватних засобів стратегічного й тактичного порядку боротьби з цим явищем, розробки відповідних наукових рекомендацій ефективної діяльності правоохоронних органів у боротьбі зі злочинами проти особи.

У 2004–2013 рр. у середньому 27% усіх випадків заподіяння умисних тяжких тілесних ушкоджень спричинили смерть потерпілого. Спостерігалася тенденція переважного зменшення чисельності таких діянь. Їх кількість скоротилась з 1919 у 2003 р. до 698 у 2017 р., 613 у 2018 р. та 661 у 2019 р., тобто у 3 рази. Частка таких діянь серед всіх випадків спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження у 2008–2012 рр. коливалась в межах від 30% до 34%, потім скоротилась до 23% у 2015 р., а у 2019 р складала 27%¹.

Необхідно підкреслити, що у 2014–2019 рр. темпи скорочення таких посягань були помітно більшими, ніж темпи скорочення умисних вбивств. Це може свідчити про переорієнтацію слідчих органів на кваліфікацію все більшої кількості випадків спричинення умисних тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, саме як умисних вбивств. Серед показників, що характеризують розподіл умисних тяжких тілесних ушкоджень, провадження за якими були направлені до суду, за криміналістично значимими ознаками осіб, що їх вчинили, значними є частки діянь, вчинених особами у стані алкогольного сп'яніння та рецидивістами. Відсоток посягань, вчинених у стані алкогольного сп'яніння протягом розглядуваних років постійно зростає. Якщо у 2002 р. він становив 35%, то у 2010–2013 рр. перевищував 50%, а у 2019 р. складав 62%, що у 4,7 рази перевищувало відповідний показник по всіх злочинах, провадження щодо яких були направлені до суду. Частка злочинів цього виду, вчинених особами, які раніше вчиняли злочини, зросла з 15% у 2002 р. до 42% у 2012 р., у 2014 р. складала 26%, а у 2019 р. – 34%. Це дещо менше, ніж по всіх злочинах, але показник є значним. Частки таких посягань, вчинених неповнолітніми та за їх участю і групами осіб, були незначними.

На сьогоднішній день ще не забезпечена достатня якість розслідування злочинів даної категорії, у процесі розслідування яких недооцінюється

¹ Вплив соціально-економічних процесів на злочинність в Україні та у світі (за офіційними матеріалами ООН, Всесвітнього банку, статистичного органу Євросоюзу (Eurostat), Державної служби статистики України): аналітичний огляд. Київ: ДНДІ МВС України, 2020. 39 с.; Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Генеральна прокуратура України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

складність розслідування, так як більшість цих злочинів вчиняються в стані очевидності. Така позиція призводить до неналежного виявлення та фіксації слідової інформації, допускаються слідчі помилки, а збір доказів набуває тенденційного, частіше обвинувального характеру. При проведенні слідчих дій не досліджуються якісно та в повному обсязі усі обставини кримінального провадження, що призводить до необґрунтованих рішень, у результаті чого можливе порушення загальних принципів законності та незаконне притягнення особи до кримінальної відповідальності.

1. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАПОДІЯННЯ ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ, ЩО СПРИЧИНИЛИ СМЕРТЬ ПОТЕРПІЛОГО

Криміналістична характеристика є важливим елементом у структурі методики розслідування кримінальних правопорушень. Необхідно зазначити, що криміналістична характеристика заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого – система криміналістично значимих елементів, які структурно пов'язані між собою та описують механізм вчинення кримінального правопорушення, розкриття яких сприяє вірному застосуванню криміналістичних методів, прийомів і засобів його розслідування, виявленню найбільш типових слідів, місць та способів його вчинення.

Криміналістична характеристика заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого повинна включати такі елементи: 1) місце, час, обстановку вчинення злочину; 2) способи підготовки, учинення та приховування злочину; 3) мотив і мету вчинення злочину; 4) засоби вчинення злочину; 5) слідову картину злочину; 6) дані про особу злочинця; 7) дані про особу потерпілого².

Одним з елементів криміналістичної характеристики заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого є *час і місце, обстановка їх вчинення*.

В. С. Коновалов визначив місцем нанесення шкоди здоров'ю громадян в більшості випадків виступають: квартира потерпілого (28,3%), квартира винної особи (23,3%), житло третіх осіб (3,9%), відкриті громадські місця – вулиці, парки, стадіони, громадський транспорт (27,2%), інші місця (12,6%). За даними О. О. Щербатих, місцем вчинення злочинів зазначеної категорії є найчастіше жилі приміщення (55%), загальнодоступні місця (44%) та автомобілі (1%)³.

Як показали результати дослідження С. О. Сафронова – 32% навмисно заподіяних тяжких тілесних ушкоджень відбуваються навесні, 26% – зимою, 23% – влітку і 19% – восени. Щодо астрономічного часу, вчинення навмисних злочинів даної групи було встановлено, що 36% злочинів відбувається у вечірній час (із 18 до 22 годин), 34% – удень (із 10 до 18 годин), 26% – уночі (із 22 до 6 годин), і 4% – ранком (із 6 до 10 годин)⁴.

У свою чергу Т. О. Лускатова зазначає, що протягом доби заподіяння умисних тяжких тілесних ушкоджень, котре призводить до смерті потерпілого, частіше відбувається у вечірній (44%) та у нічний (36%) час. Про схожі висновки свідчать і результати вивчення архівних проваджень (відповідно 51,1% та

² Белкин Р. С. Криминалистика: учебник. Москва: НОРМА-ИНФРА, 1999. 990 с.

³ Керівництво з розслідування злочинів: наук.-практ. посіб. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Одіссей, 2010. 960 с.

⁴ Сафронов С. О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжкого і середньої тяжкості тілесних ушкоджень: дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків: НУВС, 1999. 229 с.

20,9%). Найбільша кількість посягань припадає на вихідні або святкові дні (50%), менша – на п'ятницю або передсвяткові дні (33%); найменша активність зловмисників спостерігається в інші робочі дні тижня (17%). Найбільш криміногенним часом доби стосовно злочинів зазначеної категорії є час з 16 до 24 годин (63%). Найчастіше тілесні ушкодження спричиняють на власній території однієї зі сторін конфлікту (61,7%), переважно у житлових приміщеннях (53,4%). Жінки діють виключно на власній чи прилеглий до неї території⁵.

На основі вивчення кримінальних проваджень, встановлено, що більшість тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого завдаються у містах – 29 %, у сільській місцевості – 16 %. Місця заподіяння можуть бути різними: місця для розваг та побутового обслуговування (22%), місце проживання потерпілого або злочинця (19%), парк, ліс (8%), адміністративна будівля (4%), інше, частіше безлюдне місце (2%).

Традиційно одним з елементів криміналістичної характеристики заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого є *спосіб вчинення злочину*. На даний час у криміналістиці в структурні елементи способу злочину традиційно входять: 1) спосіб готування; 2) спосіб вчинення злочину; та 3) спосіб приховання злочину.

Визначено, що у переважній більшості випадків злочини, пов'язані з нанесенням тілесних ушкоджень, заздалегідь не готуються, а є результатом раптового конфлікту (близько 85% досліджених кримінальних проваджень). Якщо присутній етап підготовки, то він як правило, полягає у: виборі та вивченні місця, часу і обстановки вчинення злочину; підборі потенційних співучасників; пошуку і пристосуванні знарядь злочину; готуванні автотранспортного засобу; маскуванні зовнішності; заздалегідь створення штучного алібі тощо.

У випадках, коли мають місце якісь підготовчі дії, то для них не характерна особлива ретельність підготовки. Головним чином це стосується: підготовки, пристосування та виготовлення знарядь вчинення злочину – 16%; підбору співучасників учинення злочину – 18%; вибір місця вчинення злочину – 9%; вибір часу – 13%; не готувалися до вчинення злочину 44% злочинців.

Вивчена судово-слідча практика, з урахуванням криміналістичного значення, дозволяє виділити такі способи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого:

1. За формою діяння: заподіяння тяжкого тілесного ушкодження шляхом дії. В основному, заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть здійснюється в активній формі, першим способом.

2. За методом діяння: а) заподіяння тяжких тілесних ушкоджень із використанням кліматичних умов, особливостей ландшафту, інших об'єктивних чинників (наприклад: хвороби потерпілого); б) заподіяння тілесних ушкоджень за допомогою застосування різноманітних засобів злочину; в) заподіяння тілесних ушкоджень кінцівками, без використання засобів злочину, за

⁵ Лускатова Т. О. Розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 20 с.

допомогою застосування тільки фізичної сили; г) заподіяння тілесних ушкоджень за допомогою тварини.

3. За методом впливу: а) безпосередній вплив - спосіб із застосуванням фізичного або хімічного впливу безпосередньо на організм людини; б) опосередкований вплив – спосіб із застосуванням психічного насильства, що опосередковано заподіює тілесне ушкодження.

4. За характером мускульно-фізичного впливу: удар, тиск, розтягнення, розрив, відривання, щипання, крутіння, ламання, поштовх⁶.

Слідова картина злочину як елемент криміналістичної характеристики заподіяння тілесних ушкоджень має велике значення і часто виступає ключем до розкриття злочину.

На основі узагальнення кримінальних проваджень, з'ясовано, що під час дослідження слідової картини заподіяння тілесних ушкоджень в ході проведення слідчих (розшукових) дій виявлено та вилучено такі сліди злочину: 57% – слідів виділень людського організму, слідів рук – 29%, слідів ніг – 9%, слідів транспортних засобів – 2%. Характерними речовими доказами для даного виду злочину є одяг, взуття зі слідами крові та слідами, що залишилися в результаті використання знаряддя вчинення злочину, і були вилучені у 51%. Тобто, враховуючи специфіку даного злочину при його вчиненні, часто залишаються сліди взуття злочинця, а ще частіше – сліди його рук. Сліди рук залишаються як на знаряддя вчинення злочину, так і на речах потерпілого, на предметах навколишньої обстановки. Типовими є сліди й біологічного походження – крові, слини, частини епітеліальної поверхні шкіри, волосся та інше. Також часто й саме знаряддя вчинення злочину може бути виявлено на місці заподіяння тілесних ушкоджень, це підтверджує той факт, що воно було вилучено у 43% випадків.

Ідеальні сліди злочину складають значну частину доказів у провадженнях про навмисне заподіяння тілесних ушкоджень. Джерелами ідеальних слідів можуть виступати потерпілий, підозрюваний, свідки. Коло свідків, у кримінальному провадженні широкіше, тому що ними можуть бути крім очевидців злочину: 1) сусіди, які чули заклики про допомогу; 2) особи, що надали свій телефон або самостійно за чийм-небудь проханням викликали швидку допомогу або поліцію; 3) особи (сусіди, перехожі), які надали першу допомогу жертві; 4) водії автотранспорту, які доставляли жертву в медичний заклад; 5) родичі як жертви злочину, так і особи, що його вчинила; 6) в окремих випадках колеги і товариші по службі до яких може звернутися жертва з проханням інформувати про причину її неявки на роботу адміністрацію; 7) товариші по службі, адміністрація за місцем роботи обвинуваченого, до яких той міг звернутися з проханням узяти його на поруки трудового колективу, розказавши їм про обставини вчиненого ним злочину; 8) близькі знайомі, що відвідали жертву по місцю лікування; 9) «кредитори» жертви злочину, які фінансують оплату

⁶ Логінова В. В. Основні положення методики розслідування заподіяння тілесних ушкоджень: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2012. 218 с.

медичної допомоги, придбання лікарських препаратів, або підозрюваного, при фінансуванні юридичної допомоги, наданні засобів для відшкодування збитків; 10) знайомі, перед якими злочинець ділився своїм проступком або радився з ними про те, як йому повести себе далі; і 11) члени бригади швидкої допомоги, медичний персонал лікувального закладу, хворі, що контактують із жертвою; 12) службовці найближчої до місця події поліклініки, аптеки, ветеринарної лікарні у які могли звертатися з проханням про надання першої допомоги, консультуватися, купувати джгута, перев'язувальні засоби, ліки тощо⁷.

Основні *знаряддя заподіяння тяжких тілесних ушкоджень*, що спричинили смерть потерпілого виділені в п'ять груп: 1) власна мускульна сила нападаючого – 53%; 2) тупі предмети – предмети матеріального світу – 15%; 3) гострі предмети – 26%; 4) вогнепальна зброя – 4%; 5) хімічний або термічний вплив на потерпілого – 2%. Після вчинення злочину злочинці вживали наступні заходи щодо інформації або її носіїв: приховування – 37%; знищення – 15%; маскуванню – 11%; фальсифікація – 5%; інсценування обставин злочину – 14%; не вживали ніяких дій – 18% .

Найбільше значення в структурі заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого в психологічному плані мають *мотив і мета вчинення злочину*. За даними проведених досліджень типовими мотивами навмисного заподіяння тілесного ушкодження є: помста – 31,7%; неприязнь – 11%; жорстокість – 10,5%; злість – 9%; ревнощі – 8,5%; користь – 3,2%.

У аналізованій категорії злочинів, здебільшого мотив злочину є наслідком міжособистих стосунків. У більшості випадків обвинувачувані (підсудні) приховують корисливі мотиви, мотив помсти, хуліганський мотив, «вуалюючи» його іншими. Особи, що вчинили злочин через неприязнь або ревнощі в основному не приховують їх і заявляють про такі мотиви відразу. Неприязні відносини, як правило, утворюються за тривалий період часу. Негативна інформація, враження і переживання, негативні емоції зберігаються в пам'яті людини і періодично включаються в процес формування мотиву злочину.

Слід зазначити, що в інших 33% кримінальних провадженнях безпосередньо про мету злочину свідчать показання підозрюваного – 27%, показання потерпілого – 1,7%, показання свідків – 2%, Особа, яка вчинила злочин, у більшості випадків – 24% заявляє, що метою її діяння було зупинити діяння потерпілого, примусити його до вчинення яких-небудь дій, або самооборона; ушкодити здоров'я – 3%; заподіяти страждання, біль – 4%; злякати, розбудити, повернути до свідомості, зганьбити і т.п. – 2%.

Характеристика особи злочинця, типова для конкретного виду кримінального правопорушення, безсумнівно має криміналістичне значення.

Проведене нами дослідження виявило наступні характеристики типової особистості злочинця:

⁷ Загородній І. В. Розслідування злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса: Одеськ. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 243 с.

Стать. Особи, які вчинили злочини, передбачені ч. 2 ст. 121 КК України, за статевою ознакою розподілилися наступним чином: чоловіки становлять 92%, жінки – 8%. Тим часом, згідно з даними демографічної статистики, що відносяться до даного періоду часу, чоловіки серед населення міст становили 46%, жінки – 54%.

Вік. Матеріали проведеного нами дослідження дають уявлення про вік осіб, які вчиняють злочини, передбачені ч. 2 ст. 121 КК України.

Основний контингент суб'єктів злочинів, передбачених ч. 2 ст. 121 КК України, складають дорослі люди, переважно молодого та середнього віку: 18-24 роки – 6% випадків; 25-29 років – 19%; 30-39 років – 31%.

Звертає на себе увагу досить висока питома вага старших вікових груп серед злочинців: 40-49 років – 32% випадків; 50-59 років – 7%; 60 років і старше – 4%.

Що ж стосується неповнолітніх (16-17 років), то їх питома вага серед розглянутого контингенту злочинців становить 2%.

Освіта. Відповідно до проведеного нами дослідження, серед осіб, які вчинили злочини, передбачені ч. 2 ст. 121 КК України, питома вага рівня освіти розподілилася наступним чином: які мають вищу, незакінчену вищу та середню спеціальну освіту в 13% випадків; мають загальну середню освіту – 60%; мають неповну середню освіту – 20%; мають початкову освіту – 7%.

Місце проживання. У містах проживали 58% засуджених за дані злочини, у селищах міського типу – 24%, у сільській місцевості – 18%. Таким чином, на частку міського населення припадає 72% зазначених осіб. Більшість осіб, які вчиняють розглядаються злочини (близько 50%), є або корінними жителями місцевості, де скоєно злочин, або проживають в цій місцевості постійно понад 3 років.

Сімейний стан. За даними дослідження, у 73% випадків злочинці у шлюбі не перебували (у тому числі: 11% – розведені, 3% – вдівці). У шлюбі перебувало 27%, однак 17% цих осіб з дружиною спільно не проживали. У фактичному шлюбі перебувало 22% анкетованих.

Матеріальне становище. За матеріалами вивчених нами кримінальних проваджень матеріальне становище осіб, які умисно заподіяли тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, виглядає наступним чином:

– середнє – 78% випадків; нижче середнього рівня – 10%; знаходиться за межею бідності – 12%.

Проведене нами дослідження показує, що у багатьох випадках вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК України, передувало систематичне пияцтво, вчинення винним дрібного хуліганства, а також інших порушень прав особи та публічного порядку.

Проведеною нами дослідження дозволяє визначити найбільш типовий портрет злочинця, який вчинив діяння, передбачене ч. 2 ст. 121 КК України: це чоловік у віці від 21 до 50 років, який має середню та середньо-спеціальну освіту, у більшості випадків родич або знайомий потерпілого, що зловживає алкогольними напоями або наркотичними речовинами, відрізняється

антигромадською поведінкою, запальністю, агресивністю та грубістю, проживає у місті, має житло, не одружений, має середній та нижче середнього достаток, раніше, як правило, притягувався до кримінальної відповідальності.

Особа потерпілого. Потерпілі за статевою ознакою розподілились наступним чином: чоловіки – 81% випадків; жінки – 19%. Вік потерпілих коливається – від 20 до 80 років, в основному ж він становить 35–55 років (64% випадків).

Потерпілі в момент заподіяння їм тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило їх смерть, в переважній більшості випадків перебували в стані сп'яніння (91% випадків), сильно п'яними в цей момент були 19%. У тверезому стані знаходилося лише 9% потерпілих. 83% таких потерпілих розпивали спиртні напої разом зі злочинцем.

Результати аналізу матеріалів проведеного дослідження показали, що 40% потерпілих вели себе в ситуації вчинення злочину пасивно, будучи у сильному стані алкогольного сп'яніння. За допомогою намагалися звернутися 28% потерпілих, втекти – 14% і лише 18% потерпілих надали злочинцеві активний фізичний опір. Причини ненадання потерпілими опору злочинцеві, як правило, такі: фізична слабкість – 40% випадків; розгубленість, боягузтво – 11%; боязнь відповідальності за заподіяння шкоди нападаючому – 7%; фактор раптовості нападу з боку злочинця – 42%.

Поведінка потерпілого на момент вчинення злочину була: нейтральною – 34% випадків; позитивною – 26%; аморальною – 18%; протиправною – 22%.

2. ПОЧАТОК ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАПОДІЯННЯ ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ, ЩО СПРИЧИНИЛИ СМЕРТЬ ПОТЕРПІЛОГО

Органи досудового розслідування під час розслідування кримінальних проваджень мають дотримуватися встановленого кримінальним процесуальним законом порядку. Виявлення наявності або відсутності ознак кримінального правопорушення, а також необхідних обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, у правоохоронній практиці здійснюється поетапно. Звідси у структурі окремої криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень особливого значення набуває періодизація етапів розслідування.

Заподіяння тяжких тілесних ушкоджень є поширеним та складним у розслідуванні, успішне розкриття якого вимагає вдосконаленої методики розслідування. Однією з причин неналежного розкриття заподіяння тілесних ушкоджень є відсутність ефективної методики розслідування, неналежна організованість дій слідчого на початковому етапі розслідування.

Як показало вивчення слідчої практики, одним із найважливіших чинників, які забезпечують успішне розслідування кримінальних проваджень про заподіяння тілесних ушкоджень, є їхнє негайне внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), що прямо залежить від своєчасного виявлення ознак вчиненого кримінального правопорушення.

Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати розслідування (ч. 1 ст. 214 КПК України)⁸.

На початку кримінального провадження щодо тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого до ЄРДР вносяться відомості про:

- 1) дату надходження заяви, повідомлення про тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого або виявлення з іншого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення такого злочину;
- 2) прізвище, ім'я, по батькові потерпілого або заявника;
- 3) інше джерело, з якого виявлені обставини, що можуть свідчити про вчинення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого;
- 4) короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, наведених потерпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела;
- 5) попередня правова кваліфікація кримінального правопорушення із

⁸ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 р. Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

б) прізвище, ім'я, по батькові та посада слідчого, прокурора, який вніс відомості до реєстру та розпочав розслідування;

7) інші обставини, передбачені положенням про Єдиний реєстр досудових розслідувань.

У ЄРДР автоматично фіксується дата внесення інформації та присвоюється номер кримінального провадження⁹.

Досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до ЄРДР (ч. 2 ст. 214 КПК України). Слідчий, уповноважений на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, зобов'язаний прийняти та зареєструвати таку заяву чи повідомлення. Відмова в прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається (ч. 4 ст. 214 КПК України)¹⁰.

З вищезазначеного випливає, що ефективність роботи слідчого з розслідування цих злочинів, в першу чергу, залежить від оперативності реагування заяви і повідомлення про факти їх вчинення (про виявлення трупа, слідів злочину, з'явлення із зізнанням, повідомлення з медичних установ тощо), своєчасного і обґрунтованого внесення відомостей до ЄРДР. Запізнілий початок кримінального процесу може привести до втрати важливих доказів, безкарності злочинців, збільшення термінів досудового розслідування та негативних наслідків.

З урахуванням вищевикладеного, діяльність слідчого на даному етапі розслідування злочинів, передбачених ч. 1 ст. 214 КПК України буде включати в себе:

- 1) оцінку інформації, що надійшла про кримінальне правопорушення;
- 2) перевірку заяви, повідомлення;
- 3) внесення відомостей до ЄРДР.

Головним, що ускладнює теоретичне сприйняття та практику прийняття рішень у разі отримання інформації про кримінальне провадження, є те, що відповідно до чинного законодавства відсутня стадія (період), під час якої буде перевірятись отримана інформація про ймовірний злочин. Йдеться, наприклад, про те, що в сучасних умовах практично будь-яка інформація, у якій містяться будь-які, в тому числі й недостовірні дані, може бути внесена до ЄРДР без відповідної перевірки.

Таким чином, це сприяє збільшенню кількості кримінальних проваджень та зменшенню ефективності розслідування злочинів. Однак наявність стадії перевірки обставин правопорушення до внесення відомостей до ЄРДР також може слугувати маніпулюванням та умисному приховуванню кримінальних

⁹ Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань: наказ Генеральної прокуратури України від 6 квіт. 2016 р. № 139. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0680-16>

¹⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

правопорушень правоохоронними органами, з метою зменшення показників злочинності. Тому необхідно внести зміни до чинного КПК України, які б регламентували, якого характеру заяви потрібно вносити до ЄРДР та як упродовж доби вони повинні перевірятись.

Вивчення кримінальних проваджень даної категорії показало, що причинами для внесення відомостей до ЄРДР є:

- виявлення трупа з ознаками заподіяння тяжкого тілесного ушкодження або повідомлення громадян (70% родичі потерпілого) за такими фактами (75%);
- повідомлення з медичного закладу або від громадян про смерть (15%);
- безпосереднє виявлення ознак складу злочину у ході вивчення матеріалів перевірок (8%);
- явка з повинною (2%).

Вивчення кримінальних проваджень даної категорії показало, що причинами для внесення відомостей до ЄРДР є: виявлення трупа з ознаками заподіяння тяжкого тілесного ушкодження або повідомлення громадян (70% родичі потерпілого) за такими фактами (75%); безпосереднє виявлення ознак складу злочину у ході вивчення матеріалів перевірок (8%); явка з повинною (2%).

На початковому етапі розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого слідчий у своєму розпорядженні повинен мати такі матеріали: а) рапорт про виявлення кримінального правопорушення; б) зареєстроване повідомлення про початок досудового розслідування; в) доручення про проведення досудового розслідування; г) детальні відомості про те, при яких обставинах було вчинено кримінальне правопорушення; д) протокол огляду місця події; е) протокол огляду трупа; е) протокол впізнання трупа; д) протокол допиту свідків, очевидців вчинення злочину; ж) лікарське свідоцтво про смерть; довідка судово-медичного експерта або акт судово-медичного освідування зі встановленим ступенем тяжкості тілесних ушкоджень¹¹.

Аналіз слідчої практики показує, що успіх розслідування багато в чому визначається своєчасністю прибуття слідчо-оперативної групи на місце події і обізнаністю складових її співробітників правоохоронних органів про суть події, що відбулася. Останнє, в свою чергу, залежить від швидкості та повноти отримання вихідної інформації про кримінальне правопорушення.

Проведене дослідження цього питання показало, що у 62% випадків час, що минув з моменту вчинення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, до початку огляду місця події, склало близько трьох годин (до 1 год. – 18% випадків, від 1 год. до 3-х год. - 43%). Решта тимчасові відрізки даної події розподілилися наступним чином: від 3-х до 6 годин – 11% випадків; від 6 до 12 годин – 9%; від 12 до 24 годин – 12%; від однієї доби до трьох 5% випадків; понад 3-х діб – 2% випадків. Такий низький показник (62%) пояснюється рядом об'єктивних та суб'єктивних факторів, у тому числі можна

¹¹ Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів: монографія. Вінниця: Нілан, 2017. 491 с.

говорити про оперативність надходження слідчому відомостей.

З урахуванням проведеного аналізу кримінальних проваджень даної категорії можна зробити висновок про те, що вихідна криміналістично значима інформація, по можливості повинна містити такі відомості:

- 1) джерело повідомлення про подію черговому структурного підрозділу органу поліції;
- 2) коротку сутність події;
- 3) про необхідність прийняття будь-яких екстрених заходів по ліквідації наслідків події (надання екстреної медичної допомоги іншим потерпілим, ліквідації пожежі, задимлення, загазованості та інших);
- 4) загальна характеристика місця виявлення трупа або інші дані, що свідчать про можливість навмисного заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого або вбивства (точна адреса розташування місця події);
- 5) коли і ким вони виявлені;
- 6) про погодні умови в момент виявлення трупа або ознак вчинення злочину;
- 7) передбачувана причина смерті і приблизний час її настання;
- 8) наявність і характер видимих тілесних ушкоджень;
- 9) чи встановлена особа загиблого (його стать, приблизний вік тощо);
- 10) відомий злочинець і чи затриманий він, за яких обставин;
- 11) які є припущення про можливе місцеперебування злочинця;
- 12) чи встановлені очевидці злочину та інші свідки;
- 13) виявлено чи знаряддя злочину, його класифікаційна приналежність і місцезнаходження;
- 14) хто із співробітників поліції та осіб, які сприяють розслідуванню знаходяться на місці події, охороняється чи воно і ким;
- 15) чи є необхідність у терміновому прибутті слідчого прокуратури, фахівця у галузі судової медицини, фахівця криміналіста, кінолога зі службово-розшукової собакою, криміналістичної лабораторії тощо.

Проведене дослідження цього питання показує, що на момент внесення відомостей до ЄРДР особистість потерпілого була встановлена у 91% випадків, а особистість підозрюваного – лише у 71% випадків.

Підводячи підсумки сказаного, виділимо, що відправним моментом встановлення інформації про розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого є *етап застосування після внесення до ЄРДР відомостей про кримінальне правопорушення процесуальних засобів щодо встановлення особи, яка ймовірно вчинила це правопорушення (строки цього етапу кримінальним процесуальним законом не встановлені).*

3. ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ТА ВЕРСІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ

Вибір напрямку та програми розслідування багато в чому залежать від вихідної слідчої ситуації, що складається на момент внесення відомостей до ЄРДР. Алгоритм дій слідчого з розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, виглядає наступним чином: оцінка вихідної слідчої ситуації; висування версій за основними обставинах розслідування події; постановка тактичних завдань та планування початку розслідування; планування та проведення окремих слідчих (розшукових) дій й тактичних операцій по перевірці версій й вирішення поставлених задач.

У загальному вигляді слідчі ситуації при тяжких тілесних ушкодженнях, що спричинили смерть потерпілого, можна розділити на дві групи:

1) *слідчі ситуації, що характеризуються наявністю або відсутністю відомостей про особу злочинця:*

а) у розпорядженні слідчого є відомості, що, прямо або побічно, вказують на особу яка заподіяла шкоду (65% випадків). Джерелом таких відомостей можуть бути очевидці, свідки, які мають відомості про злочинця, пояснення самого потерпілого при житті, залишені злочинцем речі. Розслідування у цьому випадку пов'язане з доведенням обставин вчинення злочину;

б) у розпорядженні слідчого відсутні відомості, що вказують на особу заподіювача шкоди (35%). Розслідування у такому випадку доцільно проводити за напрямом встановлення механізму даного злочину й розробки зв'язку «механізм злочину – особа злочинця».

2) *слідчі ситуації, що характеризують обстановку вчинення злочину.* Вони різняться в залежності від того, у якому місці злочин було вчинено (за місцем проживання потерпілого, у публічному місці або на відкритій місцевості) та в який час (денний, нічний):

а) у разі заподіяння тяжких тілесних ушкоджень за місцем проживання потерпілого найбільш вірогідною буде версія про вчинення злочину особою з близького оточення потерпілого (як показує аналіз судово-слідчої практики, у 83% випадків заподіяння тяжких тілесних ушкоджень за місцем проживання потерпілого винними виявлялися особи з числа його родичів або знайомих). На користь цієї версії може свідчити обстановка вчинення злочину. Так, наприклад, при вчиненні злочину у будинку потерпілого на факт знайомства останнього з винним вказує стан дверних замків, а підтвердженням тісних відносин між ними можуть бути ознаки застілля тощо.

У свою чергу І. В. Загородній виділяє такі типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування: *ситуація № 1* – винна особа затримана на місці вчинення злочину, особа потерпілого відома, очевидці вчинення злочину встановлені; *ситуація № 2* – винна особа зникла з місця події, але є первісні дані

щодо неї; *ситуація №3* – винна особа зникла з місця події, інформація щодо неї відсутня або вкрай обмежена¹².

У науковій літературі¹³, на початковому етапі розслідування заподіяння тілесних ушкоджень можуть бути виділені наступні групи слідчих ситуацій.

Перша група – слідчі ситуації, що залежать від того, в якому місці та в який час було вчинено злочин: 1) потерпілому заподіяно тілесні ушкодження за місцем його проживання чи його друзів, знайомих. У більшості випадків у такій ситуації винними особами в заподіянні тілесних ушкоджень є друзі чи знайомі потерпілого. Основним напрямом розслідування в такому випадку буде перевірка на причетність до вчинення злочину осіб, з якими потерпілий підтримував дружні стосунки або навпаки знаходився в неприязних відносинах;

2) у випадку заподіяння тілесних ушкоджень у публічному місці або на відкритій місцевості, розслідування слід направляти на перевірку таких версій: злочин вчинила малознайома чи незнайома особа в результаті сварки, яка виникла раптово; злочин вчинила незнайома особа з метою приховання чи вчинення іншого злочину; злочин вчинила особа з хуліганських спонукань; злочин могла вчинити особа, яка є родичем або знайомим потерпілого.

Основними слідчими (розшуковими) діями в такому випадку можуть бути: огляд місця події; допит потерпілого і свідків; призначення судово-медичної та криміналістичних експертиз. При затриманні підозрюваної особи необхідно провести її особистий обшук, допит, огляд речей, у необхідних випадках, освідування, пред'явлення для впізнання та ряд інших необхідних слідчих (розшукових) дій.

Друга група – слідчі ситуації, які формуються на основі інформації про нападника, отриманої від потерпілого та свідків:

1) потерпілий добре знає, хто заподіяв йому тілесні ушкодження та може надати всю необхідну інформацію для розшуку особи. Це найбільш сприятлива ситуація для розслідування злочину. В цьому випадку необхідно ретельно провести огляд місця події; допитати потерпілого і всіх можливих свідків та призначити судово-медичну і криміналістичні експертизи;

2) потерпілий не знає того, хто заподіяв йому тілесні ушкодження, але може описати його зовнішність та особливі прикмети. У таких випадках, з метою розшуку підозрюваного, необхідно скласти композиційний і словесний портрети

¹² Загородній І. В. Розслідування злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса: Одеськ. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 243 с.

¹³ Керівництво з розслідування злочинів: наук.-практ. посіб. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Одіссей, 2010. 960 с.; Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. Харьков: Консум, 2000. 176 с.; Логінова В. В. Основні положення методики розслідування заподіяння тілесних ушкоджень: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2012. 218 с.; Лускатова Т. О. Розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 20 с.; Сафронов С. О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжкого і середньої тяжкості тілесних ушкоджень: дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків: НУВС, 1999. 229 с.

останнього та з їх допомогою здійснювати його розшук. У разі затримання підозрюваного, пред'явити його для впізнання потерпілому і свідкам;

3) потерпілий не знає нападника та не може повідомити ніякої інформації про нього. Ця складна ситуація розслідування є досить рідкою в даній категорії кримінальних проваджень. У таких випадках необхідно організувати проведення оперативно-розшукових заходів для встановлення очевидців події та підозрюваних;

4) потерпілий знає того, хто заподіяв йому тілесні ушкодження, але умисно приховує інформацію від слідчого, відмовляючись від дачі показань.

Часто така ситуація трапляється, коли винною особою є близький родич чи знайомий, і потерпілий не бажає притягнення його до кримінальної відповідальності через дружні відносини або через погрози з боку особи, яка заподіяла тілесні ушкодження. В таких випадках слідчому потрібно самостійно шукати необхідні докази для доведення вини підозрюваної особи, і тому доцільним буде проведення наступних слідчих (розшукових) дій: огляду місця події; допиту свідків; слідчого експерименту; призначення різноманітних судових експертиз; НСРД.

5) потерпілий не може повідомити, хто заподіяв йому тілесні ушкодження, через те, що знаходиться без свідомості або в тяжкому стані.

У таких випадках можна висунути версії про заподіяння тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони, в результаті нещасного випадку, хуліганських дій, розбійного нападу. Слідчому після огляду місця події необхідно організувати проведення оперативно-розшукових заходів для встановлення очевидців події, особи потерпілого, перевірки проживаючих поблизу місця події підозрілих осіб; надати необхідну інформацію та фотокартку потерпілого до засобів масової інформації; перевірити його відбитки за дактилоскопічними обліками; при можливості витребувати медичні документи з лікувального закладу для призначення судово-медичної експертизи; призначити необхідні криміналістичні експертизи; провести допити свідків для встановлення особистості потерпілого та характеру події.

Третя група – слідчі ситуації, що складаються залежно від позиції підозрюваної особи:

1) особа, підозрювана у вчиненні злочину повністю визнає свою вину.

Така слідча ситуація виникає у випадках, коли тілесні ушкодження потерпілому заподіяні на ґрунті неприязних відносин, що виникли раптово між знайомими або родичами в результаті сварки. Джерелом повідомлення про даний злочин, як правило, є заява потерпілого, близьких родичів, повідомлення медичних установ, які надавали медичну допомогу потерпілому. Якщо на перший погляд дана ситуація здається сприятливою для розслідування, то насправді слідство стикається зі значними труднощами, оскільки носіями доказової інформації в таких випадках, як правило, є особи, зацікавлені в закритті кримінального провадження, в тому числі й сам потерпілий про це просить.

Саме тому основне завдання розслідування в такій слідчій ситуації - закріплення та вивчення доказів від вже встановлених джерел, що забезпечується: оглядом місця події; допитом потерпілого (бажано відразу на місці події чи в медичній установі); допитом свідків (про час і місце вчинення злочину, про особу, яка завдала тілесні ушкодження, причини сварки та її відносини з потерпілим); оглядом одягу потерпілого; призначенням судово-медичної та криміналістичних експертиз. У випадку затримання підозрюваного, необхідно його допитати; провести огляд його речей та освідування;

2) підозрюваний визнає факт застосування незначного насильства до потерпілого, але заперечує свою причетність до наслідків, що настали.

У таких випадках підозрюваний пояснює, що тілесні ушкодження у потерпілого мали місце до застосування насильства з його боку або потерпілий отримав їх вже після бійки з ним.

Основне завдання розслідування – встановлення причинного зв'язку між насильницькими діями підозрюваного і наслідками у вигляді тілесних ушкоджень. З цією метою необхідно розширити коло свідків; провести слідчий експеримент як з потерпілим, так і з підозрюваним на місці події із залученням судово-медичного експерта; за результатами слідчого експерименту - призначити судово-медичну експертизу;

3) підозрюваний визнає факт насильства, але вказує, що діяв у стані самозахисту або афекту.

У такій ситуації підозрюваний вказує, що ініціатором бійки був сам потерпілий, який її спровокував шляхом приниження честі і гідності підозрюваного чи навіть заподіяння тілесних ушкоджень, а підозрюваний вже діяв в стані афекту у результаті образи чи захищаючись від нанесення тілесних ушкоджень з боку потерпілого.

Основне завдання розслідування в такій ситуації – встановити, чи мало місце насильство або інша провокація відносно підозрюваного, що могло викликати стан сильного душевного хвилювання. Для цього необхідно провести освідування або судово-медичну експертизу підозрюваного на предмет встановлення наявності тілесних ушкоджень; огляд речей підозрюваного; огляд місця події, де зосередити особливу увагу на пошук речових доказів, що свідчать про поведінку потерпілого в момент заподіяння тілесних ушкоджень, спосіб та механізм їх заподіяння; призначити судово-медичну та криміналістичні експертизи з метою з'ясування питання щодо механізму заподіяння тілесних ушкоджень; призначити судово-психологічну експертизу для встановлення психологічного стану підозрюваного до, під час та після заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому;

4) підозрюваний відмовляється від факту застосування насильства щодо потерпілого, а факт наявності тілесних ушкоджень у останнього пояснює його необережністю, випадковим збігом обставин або обмовою з боку потерпілого.

У даному випадку небажання підозрюваних нести відповідальність за вчинений злочин переважає здоровий глузд і тому вони намагаються ввести

слідство в оману, наводячи факти, які досить часто не знаходять свого підтвердження під час досудового розслідування.

Основне завдання розслідування – доведення вини підозрюваного у вчиненому злочині. Найкраще це зробити шляхом проведення огляду місця події, де зосередити увагу на виявленні слідів злочинних дій підозрюваного; освідування потерпілого та підозрюваного з метою виявлення взаємозв'язку тілесних ушкоджень; з цією ж метою оглянути їх одяг та речі; призначення судово-медичної та криміналістичних експертиз, з метою з'ясування питання про механізм та спосіб заподіяння тілесних ушкоджень; встановлення свідків події та їх допиту; слідчого експерименту за участю потерпілого та підозрюваного, за результатами якого призначити судово-медичну експертизу, зокрема, для з'ясування питання про можливість отримання тілесних ушкоджень при обставинах, вказаних потерпілим та підозрюваним; НСРД

5) підозрюваний повністю заперечує свою причетність до заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому або відмовляється від дачі показань.

Такі ситуації є характерними у випадках, коли підозрюваний впевнений у неможливості доведення його вини у вчиненому злочині, особливо коли подія відбулася без свідків.

Основне завдання розслідування – встановлення причетності підозрюваного до вчиненого злочину. Дане завдання вирішується шляхом пошуку необхідних доказів під час проведення огляду місця події; проведення освідування підозрюваного і потерпілого, а також огляду їх одягу з метою виявлення слідів злочину; проведення допиту потерпілого; проведення одночасного допиту вже допитаних потерпілого та підозрюваного; встановлення свідків злочину та їх допиту; НСРД.

Однак, для розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, найбільш характерні слідчі ситуації, коли розслідування проводиться в умовах наявності трупа. Виходячи з цього, діяльність слідчого представлена як алгоритм дій в залежності від типових вихідних слідчих ситуацій, сформульованих у такий спосіб:

1) повідомлення свідка про виявлення трупа або про відомий йому факт умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження конкретною особою: підозрюваний не затриманий, інформація про потерпілого встановлена;

2) виявлено труп зі слідами насильницької смерті, поза місцем проживання: інформація про потерпілого частково встановлена, відомості про злочинця відсутні;

3) виявлено труп зі слідами насильницької смерті за місцем проживання, інформація про нього встановлена, проте немає ясності щодо розслідуваної події (можливе інсценування іншого злочину), відомостей про злочинця немає;

4) виявлено труп зі слідами насильницької смерті, а інформація про нього та про особу злочинця відсутня.

5) повідомлення медичних закладів, про особу, якій завдано тілесні ушкодження, що спричинили її смерть.

Відповідно до проведених досліджень, найбільш сприятливою для встановлення події злочину та вини осіб, затриманих за підозрою нанесенні тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого умисному, є перша ситуація. Вивчення кримінальних проваджень показало, що у 88% випадків, характерних для першої ситуації, призвели у подальшому до розкриття злочину та викриття винних.

На основі виділених типових вихідних слідчих ситуацій при розслідуванні злочинів цього виду з'явилася можливість у побудові типових слідчих та інших криміналістичних версій, висунутих працівниками органів досудового розслідування. Тому, з урахуванням проведеного нами дослідження з метою розроблення ефективної методики розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого типові версії розкриваються при безпосередньому розгляді конкретних, виділених нами вище, слідчих ситуацій, а саме:

Ситуація 1. Повідомлення свідка про виявлення трупа або про відомий йому факт умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження конкретною особою: підозрюваний не затриманий, інформація про потерпілого встановлена.

Дана заява може надійти від свідка-очевидця або від свідка, якому стало відомо про злочин зі слів його учасників або свідків-очевидців.

В процесі здійснення планування щодо конкретного кримінального провадження про вчинення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого перш за все слід скласти перелік обставин, які потребують першочергового з'ясування. У першу чергу слід пояснити причину виключних наслідків вчинення злочину – насильницької смерті потерпілого. Крім того, слідчий має негайно намітити дії, зволікання з якими загрожує втратою або знеціненням потенційних доказів. Не рекомендується зволікати з провадженням дій, завдяки яким може бути отриманий значний об'єм інформації, зокрема, з допитом потерпілого (за наявності) або свідка.

У разі спричинення злочинном матеріального збитку вже на початковому етапі розслідування доцільно спланувати заходи із забезпечення відшкодування збитків, зокрема, здійснення обшуку у підозрюваного, накладення арешту на його майно.

Зазвичай, на наступних етапах розслідування слідчий планує вивчення особи злочинця, виявлення його зв'язків та відносин, допит як підозрюваного.

І лише на завершальній стадії розслідування слідчий планує заходи з ознайомлення зацікавлених осіб з матеріалами кримінального провадження та складання обвинувального акту з урахуванням часу для виконання можливих клопотань про доповнення розслідування.

Процес розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого характеризується деякими особливостями, що впливають на алгоритм слідчих (розшукових) дій, планованих в процесі розслідування.

Для даної слідчої ситуації, типові версії будуються в залежності від особи, яка вчинила злочин:

- а) злочин вчинено особою, на яке вказав заявник;

б) злочин вчинено іншою особою.

Ситуація 2. Виявлено труп зі слідами насильницької смерті, поза місцем проживання: інформація про потерпілого частково встановлена, відомості про злочинця відсутні.

Типовими для даної слідчої ситуації є версії, що висувуються щодо мотивів вчинення злочину, кола підозрюваних осіб, причин знаходження потерпілого у даному місці.

В ході перевірки версій слідчий вирішує такі тактичні завдання: встановлює обставини події злочину (спосіб, використані знаряддя, місце, час тощо); з'ясовує мотиви заподіяння шкоди; виявляє свідків; збирає відомості, що стосуються потерпілого, труп якого виявлено та обставини, у зв'язку з якими він виявився у даному місці; встановлює ознаки, що вказують на особу злочинця.

Ситуація 3. Виявлено труп зі слідами насильницької смерті за місцем проживання, інформація про нього встановлена, проте немає ясності щодо розслідуваної події (можливе інсценування іншого злочину), відомостей про злочинця немає.

Така ситуація виникає, коли є відомості, що вказують як на нещасний випадок або смерть внаслідок хвороби, так і на їх інсценування.

Було висунуто такі загальні версії: вчинено умисне заподіяння шкоди, що спричинило смерть; стався нещасний випадок; вчинено дорожньо-транспортну пригоду; смерть настала з природних причин.

Ситуація 4. Виявлено труп зі слідами насильницької смерті, а інформація про нього та про особу злочинця відсутня.

Дана ситуація викликає значні труднощі у слідчих та оперативних працівників при встановленні усіх обставин вчиненого злочину.

Версії висувуються щодо: місця проживання потерпілого (даний район, інша місцевість і т.д); причин знаходження трупа у місці його виявлення; мотивів заподіяння шкоди; способу вчинення злочину; особи злочинця тощо.

Тактичними завданнями, що стоять перед правоохоронними органами, є: зібрати інформацію про жертви; визначити характер (якісні характеристики) розслідуваної події; виявити свідків-очевидців; з'ясувати основні обставини злочинної події (спосіб, час, місце, знаряддя злочину); отримати дані, що вказують на особу злочинця.

4. ТАКТИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАПОДІЯННЯ ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ, ЩО СПРИЧИНИЛИ СМЕРТЬ ПОТЕРПІЛОГО

Відповідно до п. 1 ст. 223 КПК України, слідчі (розшукові) дії (далі – СРД) є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні¹⁴.

Допит заявника та інших очевидців про джерела повідомленої інформації та відомих йому обставин злочину. Умови цієї слідчої ситуації вказують слідчому, що доцільно почати збір інформації про те, що трапилося з допиту заявника. У такій ситуації допит очевидців злочину для слідчого – є перша дія, спрямована на встановлення злочинної події. Першочерговість таких допитів у подальшому дозволяє слідчому уявити цілісну «картину» вчиненого злочину.

Під час досудового розслідування допиту належить визначальне місце: з усього бюджету часу, що витрачається слідчим на проведення СРД, інших процесуальних дій, на допит витрачається понад 80%. Допит розглядають як процес передачі слідчому особою, що допитується, інформації про подію, яка розслідується, або про пов'язані з нею обставини й осіб. Але, як спосіб отримання відомостей від особи, якій відомі дані, що цікавлять слідство, допит виступає лише в інформаційному плані. На практиці – це одна з найбільш складних СРД. Складність допиту визначається не тільки тим, що слідчому нерідко протистоїть особа, яка не бажає давати показання, але і тим, що у показаннях добросовісної особи, яка допитується, можуть міститися помилки, перекручування і вигадки, які необхідно виявити і врахувати на шляху встановлення об'єктивних обставин кримінального провадження. Допит вимагає від слідчого високої професійної майстерності.

Головне завдання слідчого при допиті свідків – заявників та очевидців подвійна: він повинен піклуватися про те, щоб все при допиті було з'ясовано, і ні одна суттєва обставина не була оминута увагою; також він повинен звертати увагу на те, щоб все, про що свідчив допитуваний, було правдою. Для досягнення правдивих показань слідчому доводиться долати перешкоди, помітні у двох аспектах. Або свідок має намір сказати правду, але не говорить її, тому що неправильно зрозумів те, про що знає, або по якомусь іншому непорозумінні, або ж свідок має прямий намір дати завідомо неправдиве показання. В обох випадках для запобігання виникаючих труднощів потрібні різні прийоми. Найбільш серйозні труднощі першого виду і протистояти їм значно важче. Як свідчить практика, досить складно з'ясувати в процесі допиту, коли заявник бажає дати правдиві свідчення. Перш за все, із загальної точки зору, слід зазначити, що у повсякденному житті сама звичайна подія сприймається людьми неоднаково, так

¹⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 р. Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

само як неоднаково утримується в пам'яті і неоднаково передається від одного іншому. У цьому неважко переконатися при порівнянні оповідань кількох осіб, про подію, вчинену у їх присутності. Таке різночитання виникають у зв'язку з тим, що кожен сприймає й акцентує свою увагу лише на тих моментах, які вважає важливими.

Особливості огляду місця події та трупа. Огляд є однією з невідкладних СРД, яка регламентується статтями 237-239, 241 КПК України. До огляду місця події та трупа на місці його виявлення, як невідкладної слідчої (розшукової) дії при розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, спрямованої на безпосереднє сприйняття і вивчення обстановки місця події входить: виявлення, фіксація і вилучення різних слідів та інших речових доказів з метою з'ясування характеру події, що відбулася, особистості злочинця, мотивів вчинення злочину, а також інших обставин, що мають значення для кримінального провадження¹⁵.

Проведене нами дослідження показує, що однією з вирішальних умов якісного розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, у сфері побутових відносин є своєчасний виїзд на місце події профільної слідчо-оперативної групи (СОГ), яка складається із співробітників, що спеціалізуються на розслідуванні злочинів даної категорії.

У свою чергу, аналіз матеріалів вивчених кримінальних проваджень про розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, дозволяє проаналізувати склад СОГ, що проводила огляд місця події. Так, у 92% випадків до її складу входили слідчий та експерт-криміналіст, у 84% випадків, крім вищеназваних – оперуповноважений ДКР, у 83% – судмедексперт, у 54% – дільничний офіцер поліції, у 35% – прокурор, у 22% – інші спеціалісти. З приводу зазначеного варто відзначити, що до складу СОГ у кримінальних провадженнях про злочини даної категорії в обов'язковому порядку разом з судмедекспертом повинен входити дільничний офіцер поліції. Відомо, що він постійно за родом своєї діяльності спілкується з місцевим населенням, обізнаний про виниклі у цьому середовищі побутові конфлікти, знає, до кого звернутися за потрібною слідству інформацією, позаяк проведені ним опитування, будуть найбільш інформативні. На підтвердження цього наведемо такий приклад зі слідчої практики. *У лісовому масиві в м. Олевськ Житомирської області був виявлений труп чоловіка, загорнутий в килим. Причиною його смерті був розрив селезінки. Однією з версій злочин могло бути вчинено за місцем проживання жертви. Місцевий дільничний офіцер поліції, знаючи про сім'ю, члени яких ворогують один з одним, і припускаючи, що серед них можуть опинитися потерпілий і злочинець, визначив коло осіб для опитування. Він, зокрема, відвідав та опитав громадян, що живуть по сусідству з подружжям К. та Н. Сусіди розповіли, що вони часто сварилися, а недавно, вночі з їх квартири доносилися звуки важких ударів. Вранці ж гр. К. не вийшла на роботу.*

¹⁵ Кримінальний процес: підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 544 с.

Слідчий, отримавши рапорт дільничного офіцера поліції з цими відомостями, провів у гр. К. обшук. Під час обшуку були виявлені сліди вчиненого злочину. Круглова зізналася, що побила Никифорова поліном, від чого він через 2 дні помер, а потім за допомогою брата винесла труп до лісу.

Слідчий огляд краще всього починати з огляду трупа, оскільки саме тут зосереджено максимальну кількість слідів злочину. Далі, найдоцільніше використовувати тактичний прийом «від центру – до периферії», де в якості «центру» (відправної точки огляду місця події) буде виступати труп убитого. Це обумовлено необхідністю негайної фіксації швидко мінливих трупних явищ та можливість з'ясування ряду інших важливих для розслідування питань.

Разом з цим, слід зазначити, що зовнішній огляд трупа як самостійна слідча (розшукова) дія зазвичай проводиться у тих випадках вчинення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, коли до прибуття слідчого труп був переміщений з місця його виявлення, або смерть потерпілого настала у лікарні. Такий же огляд проводиться і при ексгумації трупа.

З урахуванням методичних рекомендацій¹⁶, можна сформулювати такі тактичні правила, яких необхідно дотримуватися слідчому при огляді місця події:

1) перед тим, як приступити до огляду окремих об'єктів (предметів, речей, слідів тощо), слід намітити найбільш доцільну послідовність їх вивчення;

2) кожен об'єкт потрібно оглядати спочатку у тому стані, в якому він виявлений, потім його можна переміщати;

3) об'єкт до його переміщення (якщо це за обставинами кримінального провадження необхідно) описується й фотографується;

4) якщо виникає припущення про наявність на предмет слідів, які не видно неозброєним оком необхідно застосувати спеціальні способи для їх виявлення;

5) найкраще вилучати сліди разом з предметом слідоутворення, на якому вони виявлені, або з частиною цього предмета (вирізати, випилити), але якщо цього зробити не можна, то слід вилучається шляхом копіювання на слідчо-копіювальну плівку або виготовлення зліпка (з гіпсу, пластиліну), а також за допомогою його фотографування методом детальної зйомки;

6) вилучені дрібні предмети у кінці огляду необхідно упакувати так, щоб не пошкодити їх та сліди на них;

7) обов'язково фіксуються негативні обставини. Аналіз протоколів огляду місця події по вивченим кримінальних провадження про тяжкі тілесні ушкодження, що спричинили смерть потерпілого, традиційно дозволяє виділити наступні типові сліди та предмети, які виявляються та вилучаються у процесі проведення СРД, а саме:

¹⁶ Аленин Ю. П., Тищенко В. В. Особенности расследования тяжких преступлений против личности: учеб. пособие. Одесса: БАХВА, 1996. 112 с.; Гордін Л. Я. Слідчо-оперативна група: проблеми створення та діяльності: монографія. Харків: ФІНН, 2009. 192 с.; Логінова В. В. Основні положення методики розслідування заподіяння тілесних ушкоджень: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2012. 218 с. та ін.

а) предмети – ймовірне знаряддя вбивства (у 62% випадків); одяг (у 50%); інші предмети, залишені злочинцем (у 16%);

б) сліди – кров (у вигляді змивів та зіскрібків – у 82% випадків); відбитки пальців рук (у 44%); волосся (у 20%); мікрочастинки (у 8%); взуття (у 6%); слина (у 4%); сліди застосування паливно-мастильних матеріалів (у 1%).

Разом з цим, дослідженню також підлягають обстановка місця події, сліди боротьби та інші сліди, що свідчать про насильницький характер злочину та його окремих обставин. Особливо відзначимо, що при дослідженні місця події велике значення мають мікросліди, носіями яких є одяг убитого, тіло трупа, предмети, використані злочинцем для нанесення тілесних ушкоджень.

Проведене дослідження показує, що у ході огляду місця події дуже рідко використовуються такі науково-технічні засоби, як відеозапис (у 17%), дуже рідко вилучаються запахові сліди для проведення у подальшому одорологічної експертизи (0,5%). В якості основного засобу фіксації при проведенні даної СРД у 100% випадків застосовується фотографування.

Встановлення та допит свідків про особу, що вчинила злочин, про обставини злочину та місцезнаходження підозрюваного. Паралельно з оглядом місця події та трупа оперуповноважений ДКР та дільничний офіцер поліції проводять поквартирний обхід, короткі розвідувальні опитування та інші ОРЗ, метою яких є виявлення свідків та очевидців злочину. Результат таких заходів, як правило, відразу ж повідомляється слідчому та є вихідним матеріалом для проведення допиту виявлених осіб. У першу чергу встановлюють:

а) очевидців злочину;

б) осіб, яких незадовго до злочину бачили поруч з місцем події або у компанії померлого;

в) знайомих потерпілого і (або) злочинця (родичів, друзів, співмешканців), обізнаних про його спосіб життя, розпорядок дня, останні наміри, зв'язки, проблеми та конфлікти;

г) сусідів потерпілого;

д) тих, хто бачив потерпілого незадовго до смерті та може пояснити, з ким і куди він прямував або де знаходився;

е) осіб, першими які виявили потерпілого;

ж) медичних працівників, які надавали першу допомогу, потерпілому.

У ході допитів зазначених осіб з'ясовуються обставини, що мають значення для досудового розслідування. При цьому, основною метою допиту очевидців є отримання від допитуваного особи докладної інформації про обставини розслідуваної події та прикмети підозрюваного. Одночасно з цим, з'ясовується, в силу яких причин очевидець виявився на місці події, і що привернуло його увагу до того, що відбувалося, які динаміка розвитку і послідовність подій, кількість і прикмети злочинців, імена і клички, якими називали одного померлий і злочинець, наявність в руках предметів і зброї, поведінка потерпілого, характер що чиниться їм опору, характер і припущення про джерела звуків, що долинали з місця події (лайка, боротьба, тупі удари, крики, шум розбитого посуду і т.п.), дії підозрюваного після вчинення злочину та інш.

Можливі такі слідчі ситуації, що складаються під час допитів названих осіб:

1. свідок дає показання, що відповідають обставинам кримінального провадження, які слідчий вважає встановленими (82% випадків);
2. показання свідка непослідовні, не відповідають обставинам того, що сталося, які слідчий вважає встановленими (11%);
3. свідок заявляє, що обставини, які цікавлять слідство йому не відомі або йому не вдається їх згадати (7%).

Перша слідча ситуація є найбільш сприятливою і не викликає труднощів з точки зору досягнення цілей проведення даної СРД. Разом з тим не слід забувати, що допит, як своєрідна форма спілкування того хто допитує та допитуваного, неминуче тягне за собою виникнення у людей, що спілкуються (у більшій мірі допитуваного) деякої напруги, стресу. Без урахування цього чинника, без прийняття з боку слідчого заходів до нівелювання його впливу може не дати потрібних результатів.

Більшого професіоналізму вимагає від слідчого проведення допиту в умовах другої зазначеної слідчої ситуації¹⁷. У разі, якщо у показаннях свідка мають місце прогалини та неточності, слідчому необхідно вжити заходів до їх усунення, характер застосовуваних при цьому тактичних прийомів залежить від причин виникнення таких невідповідностей та прогалин: небажання допитуваного дати повні та правдиві свідчення або його помилки, що може бути встановлено шляхом використання спеціально розроблених у криміналістиці методів. Небажання свідка (потерпілого) повідомити достовірні та повні відомості щодо злочинної події може бути викликано різними мотивами. У кримінальних провадженнях тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, найбільш характерний зв'язок неправдивих показань свідка з прагненням останнього не допустити притягнення до відповідальності родича або знайомого. При цьому спотворення обставин того, що сталося може мати місце як при першому допиті свідка, так і після певного часу, коли допитуваний, усвідомлюючи можливість залучення заподіювача шкоди до кримінальної відповідальності та не бажаючи цього, змінює свої показання з метою зменшити ступінь його провини у вчиненому.

При розслідуванні злочинів, пов'язаних із заподіянням тяжкої шкоди здоров'ю, також непоодинокі випадки, коли на свідка чиниться тиск з боку зацікавлених осіб. Особливо це характерно для випадків, коли свідок є родичем або знайомим винного.

Так, свідком у кримінальному провадженні щодо тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть гр. Н., був гр. Г., який при первинному допиті показав, що особа, яка заподіяла шкоди є С., двоюрідний брат Г. Згодом Г. показав, що переплутав С. з кимось іншим, і взагалі погано пам'ятає обставини того, що сталося, оскільки знаходився у стані алкогольного сп'яніння. Згодом

¹⁷ Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): монографія. Харків: Правник-НАВСУ, 1999. 126 с.; Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология: учеб. пособ. Харьков: Консул, 1999. 157 с.

було встановлено, що дати неправдиві свідчення Г. умовили родичі підозрюваного.

Затримання та освідування підозрюваного, огляд його одягу (особливо це важливо під час затримання за «гарячими слідами»). Підставами для затримання підозрюваного у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК України, найчастіше є: пряма вказівка очевидців або свідків злочину, на особу, яка вчинила злочин; виявлення місць зберігання предметів зі слідами злочину, які викривають підозрюваного.

Як свідчать результати дослідження, особи, які заподіяли тяжкі тілесні ушкодження, що спричинили смерть потерпілого не чинять опору при затриманні, водночас намагаються позбутися доказів – викидають речі зі слідами крові у сміттєпровід, сплячуть їх, приховують знаряддя злочину тощо.

Після затримання особи слід негайно провести його освідування (особистий обшук, огляд речей, предметів зі слідами злочину, вилучити документи та інші предмети, що свідчать про злочинні задуми затриманого).

Слід звернути особливу увагу на типові недоліки при проведенні затримання осіб, підозрюваних у вчиненні розглянутих злочинів. До них відносяться:

– проведення затримання співробітниками оперативних служб без участі слідчого або без попереднього узгодження з ним усіх можливостей отримання доказів, які викривають злочинців;

– концентрація уваги у момент затримання тільки на одній меті – фізичне затримання (позбавлення волі) без прийняття оперативних та процесуальних заходів до доведення факту належності виявлених предметів зі слідами злочину, які викривають підозрюваного;

– неякісне процесуальне закріплення даних, отриманих під час затримання або у результаті інших СРД в момент затримання.

Своєчасно проведене освідування підозрюваного дозволяє виявити на його тілі ушкодження, отримані у ході вчинення злочину, наприклад у процесі боротьби з потерпілим та ін.

Допит підозрюваного. Основна мета допиту підозрюваного полягає в тому, щоб отримати повні та правдиві свідчення. Успіх такого допиту залежить від правильної оцінки злочинцем своїх дій, рівня доказової інформації, наявної у розпорядженні слідчого, співробітника оперативного підрозділу. Допит підозрюваного повинен проводитися негайно після затримання, а у виняткових випадках – не пізніше 24 годин з моменту затримання.

Ситуації, що складаються під час допитів підозрюваних у вчиненні таких злочинів, відповідно до результатів проведеного дослідження, можна розподілити на дві категорії:

1) затримані визнають свою провину та дають правдиві показання, тобто допит у безконфліктній ситуації;

2) затримані, які заперечують факт злочинної дії, тобто допит у конфліктній ситуації.

У першій ситуації при допиті підозрюваного детально з'ясовується, при яких обставинах вчинено злочин. Якщо підозрюваний зізнається у вчиненні злочину, то при допиті слід з'ясувати, чи є співучасник, чи є ознаки об'єднання співучасників, де знаходяться предмети зі слідами злочину та місця їх приховування.

У ситуації повного визнання підозрюваним вчинення злочину, пов'язаного з дачею розгорнутих свідчень, що слідчий повинен вірно та чітко сформулювати питання, деталізувати показання й точно їх зафіксувати, не загубивши жодної важливої обставини.

Вивчення кримінальних проваджень показало, що підозрювані у вчиненні тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, в конфліктній ситуації на першому допиті обирають, як правило, одну з наступних ліній поведінки:

- а) як засіб захисту висувають алібі;
- б) повністю заперечують свою провину;
- г) визнають факт насильницьких дій щодо потерпілого, але при цьому заперечують їх зв'язок з наслідками;
- д) заперечують наявність зі свого боку дій, спрямованих спричинення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, а виникнення тяжкої шкоди пояснює випадковістю;
- е) визнають факт заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, але вказують, що діяли у стані необхідної оборони;
- ж) відмовляються від дачі показань.

У криміналістичній науці розроблений ряд тактичних прийомів, спрямованих на отримання від підозрюваного правдивих показань. До їх числа, зокрема, відносяться: акцентування уваги на перших же сумнівних даних, викладених допитуваним; деталізація показань з метою виявлення суперечностей та використання виявлених протиріч під час допиту; пред'явлення наявних доказів у певній послідовності та ін.

Для досягнення психологічного контакту з допитуваним необхідно мати наступні дані про його особу: обстановка та умови у побуті, сім'ї, роботі, за місцем проживання та навчання; коло знайомств, роль допитуваного у неформальній групі; позитивні сторони особи допитуваного (інтереси, захоплення тощо). Незважаючи на очевидну індивідуальність висловлюваних фактів та обставин, слідчий повинен детально опрацювати усі версії про підозрюваного. Якщо у підозрюваного, виходячи з його особистісної характеристики, можливо викликати каяття, йому доцільно пред'явити матеріали кримінального провадження, що стосуються наслідків злочинної події, повідомити про смерть потерпілого, якщо він про це не знає.

Обшук за місцем проживання підозрюваного предметів, на яких виявлені сліди злочину. Як показують результати дослідження, обшук за місцем проживання підозрюваного проводився лише у 5% випадків. На думку опитаних співробітників правоохоронних органів, які здійснюють розслідування обшук у даній категорії кримінальних проваджень не є слідчими діями, результати яких

дозволяли б отримати нові докази, або перевірити вже наявні. З таким висловлюванням важко погодитися.

Наприклад, під час обшуку на квартирі підозрюваного Б. було знайдено знаряддя вчиненого злочину – бейсбольна біта, якою він заподіяв тяжкі тілесні ушкодження, що спричинили смерть С., від чого останній помер.

Під час обшуку за місцем проживання підозрюваного пильну увагу слід приділяти пошуку слідів крові, що можуть належати потерпілому. Необхідно також шукати предмети, аналогічні виявленим на місці події (якщо їм не є місце проживання підозрюваного), у тому числі фрагменти, які становлять єдине ціле зі знайденими при огляді (речовини, мікрочастинки, однорідні з вилученими у ході огляду).

Необхідно мати на увазі можливість виявлення будь-яких записів, у тому числі щоденникових, у поштовій кореспонденції, які прямо вказують або натякають на наміри вчинити злочин.

Паралельно з проведенням СРД проводиться збір інформації, оперативного характеру, що стосується заподіяння шкоди. Добре організована, чітко проведена та досить забезпечена у кадровому та науково-технічному відношенні оперативна робота, дозволяє отримати достатню інформацію, що стосується злочинів цього виду. Отримана інформація з урахуванням джерел її отримання завдяки процесуальній діяльності слідчого у необхідних випадках набуває статусу доказів та багато в чому сприяє досягненню кінцевої мети розслідування – встановленню істини у кримінальному провадженні.

5. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАПОДІЯННЯ ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ, ЩО СПРИЧИНИЛИ СМЕРТЬ ПОТЕРПІЛОГО

Негласні слідчі (розшукові) дії (далі – НСРД) є новим інструментом для роботи з матеріальними й ідеальними джерелами інформації. Запровадження цього інституту розширило пошукові можливості слідчого, які використовує Національна поліція під час розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого¹⁸.

Поняття НСРД під час розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого слід визначити як слідчі (розшукові) дії, які здійснюються уповноваженим суб'єктом із застосуванням спеціальних засобів або методів з урахуванням визначених законом підстав у розслідуванні тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, відомості про факт і методи проведення яких не підлягають розголошенню, встановлюються та скасовуються відповідно до законодавства, а результати їх проведення можуть використовуватись у кримінальному судочинстві».

У ході проведеного дослідження, вивченими матеріалами слідчої практики та опитування практичних працівників Національної поліції встановлено, що найчастіше у провадженнях тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого проводяться такі НСРД:

– *зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж* (80% опитаних) – дає змогу прослуховувати, фіксувати та відтворювати інформацію, що передавалася технічними засобами телекомунікацій. Такий захід забезпечує контроль, конспіративне перехоплення та фіксацію з використанням технічних засобів телефонних розмов, що передаються засобами стаціонарного та рухомого (мобільного зв'язку), а також інших даних, що передаються каналом зв'язку, який контролюється (факс, модемний зв'язок). Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж полягає в негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, яка передається особою, а також одержанні, перетворенні та фіксації різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку (знаки, сигнали, письмовий текст, зображення, звуки, повідомлення будь-якого виду).

У ході розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого також дозволяє встановити вхідні, вихідні дзвінки на мобільний телефон потерпілого, підозрюваного, визначити останнє місцеперебування потерпілого, поточне місцеперебування підозрюваного (власника мобільного

¹⁸ Тагієв С. Р. Негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному судочинстві України: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2015. 440 с.

телефона) або іншої особи, яка ним користується, простежити переміщення пристрою в часі та просторі.

Для встановлення місця знаходження технічних засобів злочинців необхідно встановити точку доступу до мережі Інтернет. Місцезнаходження технічних засобів визначається за IP-адресою (яка є взаємопов'язаною з номером телефону користувача). Знаючи номер телефону користувача, легко визначити і його фізичну адресу. Також при укладанні договору з провайдером на надання Інтернет-послуг, замовник вказує фізичне розташування місця, з якого буде здійснюватися вихід до мережі Інтернет. Це положення також є актуальним, коли на адресу потерпілого та свідків, шляхом використання електронної пошти, та інших можливостей мережі Інтернет надходять погрози.

Після отримання від провайдера відомостей про користувача, його анкетних даних, аналізу лог-файлів, необхідно провести заходи щодо перевірки та встановлення місця знаходження злочинця, або пов'язаних із ним осіб, за наданими провайдером фізичними адресами.

Аналізуючи цей захід також необхідно звернути увагу на те, що у розслідуванні тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого НСРД охоплює два самостійні напрями, які суттєво різняться за організацією і тактикою проведення. Так, фактично, у структуру зняття інформації з транспортних телекомунікаційних систем входять такі дії:

- контролю за телефонними розмовами, що полягає в негласному спостереженні, відборі, фіксації, обробці і відтворенні з використанням технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, змісту телефонних розмов, а також інших відомостей та сигналів, які передаються телефонним каналом зв'язку, що контролюється (SMS, MMS, факсимільний зв'язок, модемний зв'язок тощо);

- зняття інформації з каналів зв'язку, що полягає в негласному одержанні, фіксації із застосуванням відповідних технічних засобів, зокрема встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, обробці та відтворенні, у тому числі придатних для автоматизованої обробки засобами обчислювальної техніки, різних видів сигналів, які передаються через мережу Інтернет, інші мережі передачі даних, що контролюються.

- *установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (73%), що має на меті фіксацію факту перебування в певному місці та в певний час особи, яка користується радіоелектронним засобом чи іншим пристроєм, який випромінює радіохвилі й активований у мережі оператора рухомого (мобільного) зв'язку (як у режимі реального часу, так і в конкретний період).*

У відповідності з технічними вимогами виробники портативних абонентських засобів рухомого радіоелектронного зв'язку обладнують стільникові телефонні апарати при їх виготовленні спеціальним засобом ідентифікації. У стільникових телефонних апаратах, які використовують у мережах зв'язку стандарту GSM, таким засобом є унікальний код (індивідуальний номер телефону) – IMEI. Елементом будь-якого стільникового телефону стандарту GSM є SIM-карта. Цей модуль є мікрокомп'ютером у вигляді

пластикової картки з незалежною пам'яттю та власним мікропроцесором, він забезпечує доступ до інформації, що зберігається в пам'яті, і функції безпеки.

Під час підключення до мобільної мережі номер SIM-карти, як і номер IMEI, в автоматичному режимі передається на технічні засоби оператора зв'язку. Номер SIM-карти призначений для ідентифікації в мережі абонента, номер IMEI – телефонного апарата. Оскільки ці номери визначаються в мережі одночасно й у взаємозв'язку один з одним, то за номером IMEI телефонного апарата можна визначити номер SIM-карти, з якою цей телефон використовують.

Технічні та програмні засоби операторів стільникового зв'язку дозволяють за номером IMEI телефонного апарату не тільки визначити номер SIM-карти, з яким цей телефонний апарат використовується в певний момент часу, та отримувати інформацію про абонента, зареєстрованого в мережі під цим номером, а й локалізувати місцезнаходження телефонного апарату з точністю до півсотні метрів, якщо тільки телефонний апарат знаходиться у ввімкненому стані.

Основні методи установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу можна розподілити за ознаками:

1) куди направлений вимірювальний сигнал (до мобільного терміналу або від нього);

2) де виконується основна обробка інформації (безпосередньо в мобільному терміналі або з використанням додаткових апаратно-програмних комплексів, що належать до інфраструктури стільникової мережі).

Проведення цієї НСРД надає можливість виконати розшукове завдання щодо встановлення факту перебування в певному місці та часі конкретної особи, якій належить та (або) в користуванні якої знаходиться радіоелектронний засіб, інший радіовипромінювальний пристрій, активований у мережі оператора рухомого (мобільного) зв'язку.

– *аудіо-, відеоконтроль особи (32%)*, спрямований на фіксацію розмов осіб, яких підозрюють у заподіянні тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, виявлення місць зберігання знарядь учинення злочинів, інших речових доказів, установлення співучасників.

Особливостями використання аудіо- та відеоконтролю особи є те, що КПК України прямо забороняє оперативним підрозділам виступати ініціаторами проведення НСРД. Для проведення вказаної слідчої (розшукової) дії слідчий звертається до відповідних підрозділів через відповідний оперативний підрозділ шляхом надання доручення. При цьому у відповідності до п.3.4.2 Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні таке доручення повинно бути вмотивоване, містити інформацію, яка необхідна для його виконання, чітко поставлене завдання, що підлягає вирішенню, строки його виконання, визначити конкретного прокурора, якому слід направляти матеріали в порядку, передбаченому ст. 252 КПК України.

Розглядаючи тактичні особливості проведення таких заходів, необхідно відзначити, що слідчий не бере безпосередньої участі в організації та проведенні

такого негласного заходу, а загальне керівництво оперативним забезпеченням при підготовці та здійсненні аудіо- та відеоконтролю особи на тимчасово обладнаних спецтехнікою об'єктах упровадження покладається на керівника підрозділу-ініціатора.

Підготовка початкового етапу цієї НСРД відбувається без фактичної участі слідчого, а відповідальність за її якість покладається на підрозділ-ініціатор.

– *зняття інформації з електронних інформаційних систем (28%)*, що надає можливість з'ясувати коло зв'язків потерпілого, підозрюваного.

Зняття інформації з електронних інформаційних систем або їхніх частин може здійснюватися шляхом отримання інформації, що оброблялася, зберігається або зберігалася на персональному комп'ютері чи декількох персональних комп'ютерах, об'єднаних у локальну мережу, або ж зовнішніх накопичувачах інформації, що приєднувалися до електронних інформаційних систем. Зняття здійснюється безпосередньо шляхом фізичного доступу до носіїв фахівцями уповноважених підрозділів правоохоронних органів або шляхом відповідного програмного проникнення. Проведення цих слідчих (розшукових) дій відбувається негласно, у порядку, встановленому ст. ст. 246, 248, 250 КПК України.

Водночас отримання такої інформації в межах зняття інформації з електронних інформаційних систем можливе лише в разі, якщо жоден з елементів локальної мережі не під'єднаний до глобальної мережі.

Сучасні нові технології дозволяють оперативно відстежувати підозрюваних у вчиненні тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого на принципово іншому рівні. Цікавим є досвід спецслужб США в розробці і застосуванні систем «Oasis» (ЦРУ) і «Magic Lantern» (ФБР), які уможливають не тільки контроль за інформаційним обміном злочинних угруповань, але і «злам» комп'ютерів підозрюваних, упровадження у них «троянів» (програм-вірусів, що дозволяють відстежувати інформацію у цьому комп'ютері) тощо. «Magic Lantern» (у перекладі – «Чарівний Ліхтар») встановлює на комп'ютер програму, яка фіксує всі натиснення клавіш на клавіатурі. Так, за допомогою даної програми, можна прочитувати з комп'ютерів зашифровану інформацію. Вірусна програма Magic Lantern відсилається до злочинців та їх оточення електронною поштою. Якщо можливо, то це робиться від імені родича злочинця або його доброго знайомого. Для переміщення в комп'ютер програма «Magic Lantern» використовує також відомі «дірки» у поширених програмних продуктах.

– *обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (18,3%)*, за допомогою якого досліджують імовірне місце вчинення злочину, місце приховання тіла особи, забезпечують збереження доказів, які, за наявною інформацією, можуть бути знищені до їх вилучення процесуальним шляхом.

Зважаючи на предмет дослідження, така НСРД може проводитися з метою:

1) виявлення і фіксації слідів вчинення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, що мають значення для їх досудового розслідування (98,2%);

2) виготовлення копій чи зразків зазначених речей і документів (32,7%);

3) виявлення та вилучення зразків для дослідження під час досудового розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого (27,4%);

4) виявлення осіб, які розшукуються (12,1%);

5) встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи (ст. 267 КПК України) (63,5%).

Зазначена НСРД може здійснюватися у:

- житлі особи, тобто приміщенні, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення й правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також усі складові частини такого приміщення (ч.2 ст. 233 КПК України) (94%);

- іншому володінні особи, тобто транспортному засобі, земельній ділянці, гаражі, інших будівлях чи приміщеннях побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення, які знаходяться у володінні особи (6%).

Першочерговим завданням під час підготовки вказаної НСРД є вивчення та оцінка оперативної обстановки навколо об'єкта проникнення, зокрема:

- місце знаходження приміщення, його особливості (одноквартирний житловий будинок або квартира у багатоповерховому будинку) (3,1%);

- оперативну обстановку навколо об'єкту (53,1%);

- приміщення, які належить обладнати, їх кількість і призначення (34,9%);

- перебування в житлі тварин, птахів, інших живих істот (2,9%);

- підозрюваного, стан його сім'ї, його спосіб життя, членів сім'ї, режим роботи або навчання (94,3%);

- осіб, які працюють або тимчасово проживають з підконтрольною особою (родичі, друзі, знайомі тощо) (73,4%);

- осіб, які працюють у приміщенні, де планується проведення заходу, та суміжних з ним приміщеннях (68,3%);

- можливість одержання ключів та виготовлення дублікатів, їхнє випробування (32,8%);

- наявність і типи сейфів, інших сховищ у приміщеннях (21,9%);

- наявність у приміщенні технічних засобів охоронної сигналізації (95,6%).

Для цього застосовують різні види спостереження, зокрема:

Характерними особливостями тактичних прийомів розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, які застосовуються при провадженні СРД та обумовлюються використаними матеріалами НСРД, по-перше, є те, що, їх застосування направлене на уведення у процес доказування інформації, отриманої негласними засобами. По-друге, тактичні прийоми,

засновані на негласній інформації, повинні бути узгоджені з оперативним працівником або іншим суб'єктом проведення НСРД. Так, наприклад, в ході розслідування кримінального провадження за обвинуваченням гр. К. у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 125 КК України, зі змісту результатів аудіоконтролю гр-на К., проведеного за участі негласного співробітника І. встановлене точне місце зберігання (приховання) гр-ном К. молотка – знаряддя вчинення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, у альтанці, що знаходиться на його присадибній ділянці. Гриф таємності з протоколу аудіоконтролю не знятий у зв'язку з недоцільністю розшифрування негласного співробітника, що приймав участь в НСРД, протокол зберігається у номенклатурній справі Ужгородського МВ УМВС України в Закарпатській обл. З цією з метою, як видно з результатів аналізу протоколу обшуку, а також з результатів опитування слідчого СВ Ужгородського МВ УМВС України в Закарпатській обл. було прийняте рішення проводити обшук житла й присадибної ділянки гр-на К. суцільним методом з використанням металошукача.

6. ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАПОДІЯННЯ ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ, ЩО СПРИЧИНИЛИ СМЕРТЬ ПОТЕРПІЛОГО

Правильна організація застосування спеціальних знань уможлиблює одержання доказової інформації спеціально обізнаними особами і є запорукою успішності та ефективності досудового розслідування кримінальних правопорушень та подальшого судового розгляду.

Практично кожен випадок розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, не відбувається без використання спеціальних знань, тобто залучення спеціалістів чи судових експертів. Це пов'язано перш за все з тим, що розслідування таких кримінальних правопорушень професійно здійснюють фахівці в галузі юриспруденції, криміналістики та інших галузей наукового знання, якого вони набули, навчаючись в юридичних навчальних закладах, під час стажування в правоохоронних органах, на курсах перепідготовки, а також у результаті власної практики.

Основними ознаками, що характеризують сутність та дають можливість визначити поняття «спеціальних знань у розслідуванні тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого є: 1) вони ґрунтуються на сучасних досягненнях науки і техніки; 2) загальна мета використання, що спрямована на сприяння вирішення завдань кримінального судочинства, зокрема, на повне й швидке розкриття та розслідування таких злочинів; 3) сукупністю теоретичних знань і практичних умінь та навичок; 4) набуваються шляхом спеціальної теоретичної підготовки або професійного досвіду роботи.

При висвітленні питань щодо форм і видів використання спеціальних знань у розслідуванні заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого слід виходити з аналізу норм КПК України, які визначають права й обов'язки суб'єктів, що беруть участь у проведенні тих чи інших процесуальних дій. Виходячи з положень чинного КПК України виокремимо такі процесуальні форми використання спеціальних знань при розслідуванні тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого:

- 1) самостійне використання спеціальних знань слідчим;
- 2) участь у кримінальному провадженні спеціаліста;
- 3) проведення експертизи.

Усі ці форми використання спеціальних знань активно використовуються на практиці, про що свідчать як результати вивчення матеріалів кримінальних проваджень, так і дані опитування слідчих та оперативних працівників органів поліції.

Щодо першої форми, то слідчий може безпосередньо користуватися криміналістичними засобами, які є в арсеналі експертів-криміналістів, і основами медичних знань, які він набув під час навчання та завдяки життєвому досвіду, але це не завжди виправдовує себе. Безпосереднє використання слідчим спеціальних знань певною мірою відволікає його від основної діяльності, і

кращих результатів можна досягти за умови залучення відповідних спеціалістів до участі у слідчих діях.

Аналіз кримінального процесуального законодавства та криміналістичних джерел дає підстави для висновку, що основним суб'єктом застосування спеціальних знань є спеціаліст. Водночас КПК України неоднозначно вирішує питання про можливість використання спеціальних знань при проведенні різних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. В одних випадках використання таких знань є обов'язковим, в інших носить факультативний характер (ч. 2 ст. 242 КПК України).

При розслідуванні тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого використання спеціальних знань здійснюється шляхом: залучення спеціалістів для участі в процесуальній та іншій діяльності; проведення судових експертиз; проведення різних перевірок, обстежень; одержання довідок та консультацій у знаючих осіб; витребування та використання документів, які складаються такими особами, у ході їх службової діяльності; допиту спеціалістів як свідків або судових експертів, якщо вони брали участь у проведенні судових експертиз¹⁹.

На основі проведеного аналізу слідчої практики та вивчення матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що до розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого залучали таких спеціалістів: судово-медичного експерта або лікаря (82%), інспектора-криміналіста (72%), спеціаліста у галузі медичних знань (48%), спеціаліста Експертної служби МВС України (13%), педагога, психолога (9%).

Однак вивчення емпіричних даних засвідчило недостатнє використання спеціальних знань під час розслідування тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого. Практичні співробітники серед причин недостатнього залучення спеціальних знань зазначили такі: організаційні труднощі залучення (78%); брак відповідних спеціалістів або їх надмірну завантаженість (33%); недосконалість нормативно-правового забезпечення (31%).

Таким чином, у практичній площині, швидкість та ефективність розслідування заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, залежать від своєчасного залучення експерта і проведення експертиз. Проведення судових експертиз має вагоме, а іноді й вирішальне значення при розслідуванні будь-якого кримінального правопорушення. Важко переоцінити значення спеціальних знань і для встановлення обставин злочину, пов'язаних із спричиненням тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, швидке та об'єктивне розслідування яких неможливе без призначення і проведення судових експертиз.

¹⁹ Садчікова К.А. Використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування (процесуальний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Одеса, 2017. 21 с.; Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.

У ході проведення дослідження встановлено, що найпоширенішою формою застосування спеціальних знань у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку з заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, є залучення експерта та проведення експертизи.

Зокрема, ідеться про такі судові експертизи: судово-медичну експертизу трупа (96%), молекулярно-генетичну (90%), дактилоскопічну (82%), судово-біологічну (48%), комп'ютерно-технічну (36%), судово-медичну експертизу живих осіб (13%), трасологічну (12%), психіатричну (12%), портретну (11%), мікрочастинок, матеріалів і речовин (10%), відеозвукозапису (4%), експертизу холодної зброї (2%), хімічну (2%), технічну експертизу документів (1%).

Особливе місце серед судових експертиз при розслідуванні тілесних ушкоджень займає *судово-медична експертиза трупа*, яка проводиться у 96% кримінальних провадженнях тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого.

Вивчення кримінальних проваджень показує, що у багатьох випадках СМЕ організовується та проводиться з великими порушеннями від існуючих рекомендацій й не завжди на досить високому рівні. Перш за все, звертає на себе увагу той факт, що розтин та дослідження трупа проводяться нерідко з великим запізненням.

Проведення СМЕ найдоцільніше доручати судово-медичному експерту, який виконував роль лікаря при огляді трупа на місці його виявлення. Крім самого трупа, у разі потреби слідчий має надати у розпорядження експерта відповідні документи, що характеризують стан здоров'я потерпілого до моменту настання смерті. Ними можуть бути: історія хвороби загиблого, медичні довідки про стан його здоров'я, про перебування на обліку в психоневрологічному чи наркологічному диспансері, інші документи з матеріалів кримінального провадження.

Як показує практика розслідування таких кримінальних правопорушень, з судово-медичним експертом необхідно підтримувати постійний зв'язок. У міру проведення експертизи можуть знадобитися будь-які нові матеріали. Постійний зв'язок слідчого та експерта з метою недопущення затримки у проведенні експертизи дозволить вчасно встановити потребу у тих чи інших нових матеріалах для експерта.

При судово-медичному дослідженні трупа бажана присутність слідчого або співробітника поліції, який проводить у провадженні оперативну роботу. Це дозволить отримати безпосереднє уявлення про ті матеріали, якими буде користуватися експерт, з'ясувати усі додаткові питання і в той же час більш повно проінформувати експерта про обставини кримінального провадження.

Виявлення при слідчому огляді слідів рук дозволяло провести *дактилоскопічну експертизу*. Є випадки, коли експерти-криміналісти встановлювали приналежність єдиного цілого фрагментів, наприклад, шматків тканини, паперу, якими був обгорнутий труп, та тих, що виявлені під час обшуку у підозрюваного. Дактилоскопічна експертиза надає можливість ідентифікувати особу за слідами пальців рук. Крім цього, якщо на місці події буде виявлено сліди

пальців рук підозрюваного, після перевірки за криміналістичними обліками доцільно призначити дактилоскопічну експертизу.

Проведене нами дослідження матеріалів кримінальних проваджень свідчить про те, як правило, після першого допиту підозрюваного у 23% випадків призначалася психологічна експертиза, а у 41% – психіатрична. На наступному етапі розслідування у 56% випадків призначалася біологічна експертиза.

Судово-психіатрична експертиза проводиться у випадках, коли у слідчого виникає сумнів у психічному здоров'ї підозрюваного. За допомогою цієї експертизи визначають психічний стан особи та вирішують питання про її осудність - здатність усвідомлювати фактичний характер і небезпеку своїх дій (бездіяльності) або керувати ними під час заподіяння шкоди здоров'ю, а також отримують висновок щодо необхідності застосування заходів медичного характеру.

Беручи до уваги, що більшість посягань на життя та здоров'я винні скоюють у стані алкогольного сп'яніння, проведення наркологічної експертизи є необхідним для з'ясування таких питань: чи страждає підозрюваний алкоголізмом (наркоманією); якщо так, то чи потребує він примусового лікування. Питання хворобливої залежності є актуальним і для дослідження в порядку психіатричної експертизи.

Необхідність призначення *біологічної експертизи* виникає тоді, коли необхідно встановити наявність, походження та групову приналежність слідів людини (кров, волосся, виділення людського організму, частинки шкіри, тканин внутрішніх органів і кісток), виявлених на місці події, на тілі та одязі потерпілого, підозрюваного, знаряддях нанесення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого та інших предметах – матеріальних носіях. На вирішення експерта у цьому випадку ставляться такі основні питання: чи є кров людини на певних предметах (або в речовині), представлених на дослідження; до яких групи й типу вона належить; кому належить: чоловікові або жінці, дорослій людині або дитині; які давність утворення плям крові та їх регіональне походження; яка груповая належність виділень і якої статі особам вони належать; належать виявлене волосся людині чи тварині, з якої воно частини тіла; чи було волосся вирване або випало саме природним шляхом; чи схоже вони з волоссям певної особи; який механізм відділення волосся тощо.

Проведене нами дослідження показує, що у кримінальних провадженнях даної категорії СМЕ найбільш часто призначається за такими біологічним об'єктам: кров – у 82% випадків, волосся – у 20%, слина – у 4%, інші – у 4% випадків.

У деяких випадках після проведення біологічних експертиз призначалися *молекулярно-генетична ідентифікація* для більш точно визначення приналежності крові (3 % кримінальних проваджень). Вона дає змогу встановити приналежність: об'єктів біологічного походження (крові, сперми, слини, волосся, м'язової та кісткової тканини) певній особі; слідів біологічного походження конкретній особі в змішаних слідах. Зокрема, збіг групи крові, статі, визначеної за слідами біологічного походження людини (крові, волосся, поту

тощо) на місці події та зразками біологічного матеріалу людини, дає підстави для висновку тільки про можливу причетність конкретної підозрюваної особи до вчинення злочину, а під час проведення ДНК-аналізу можливо здійснити ідентифікацію з високим ступенем вірогідності, на відміну від інших методів дослідження (наприклад імунологічних).

Звертає на себе увагу вкрай рідкісне використання у практиці органів розслідування потенціалу *криміналістичної експертизи матеріалів, речовин і виробів*, незважаючи на широкі сучасні можливості такого роду досліджень. Особливо значущим при розслідуванні тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, може бути проведення криміналістичної експертизи волокнистих матеріалів та виробів з них. Значення дослідження таких об'єктів для доказування у даних кримінальних провадженнях пов'язане з тим, що при вчиненні насильницьких дій часто відбувається взаємне перенесення мікроволокон з поверхні одного контактуемого на предмет іншого.

Якщо під час огляду останнього місцеперебування чи мешкання потерпілого виявлено матеріально відображену слідову інформацію, доречним є призначення *трасологічних експертиз*: за слідами людини; за слідами знарядь та інструментів; за слідами транспортних засобів. Такі експертизи мають ідентифікаційне і діагностичне спрямування. Унаслідок їх проведення з'ясовують, яким об'єктом залишені сліди або чи залишені вони конкретним об'єктом.

Вивчення емпіричних джерел дало змогу виявити чимало помилок, яких припускаються слідчі Національної поліції України під час підготовки до залучення експерта та проведення експертизи. У зв'язку із цим доцільно запрошувати спеціаліста для надання консультацій (ст. 71 КПК України), що має важливе значення під час визначення питань, які слід поставити експерту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ І РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні питання кримінального процесу України: навч. посіб. / Блажівський Є. М., Козьяков І. М., Толочко О. М., Мірошніченко С. С., Власова Г. П. та ін.; за заг. ред. Є. М. Блажівського. Київ: Нац. акад. прокуратури України; Центр учбової літератури, 2013. 304 с.
2. Аленин Ю. П., Тищенко В. В. Особенности расследования тяжких преступлений против личности: учеб. пособие. Одесса: БАХВА, 1996. 112 с.
3. Антонян Ю. М., Эминов В. Е. Личность преступника. Криминологическое исследование: монография. М.: Норма; Инфора-М, 2015. 368 с.
4. Багрій М. В., Луцик В. В. Процесуальні аспекти негласного отримання інформації: вітчизняний та зарубіжний досвід: монографія. Харків: Право, 2017. 376 с.
5. Белкин Р. С. Криминалистика: учебник. Москва: НОРМА-ИНФРА, 1999. 990 с.
6. Васильев А. Н. Следственная тактика: учебник. М.: Юрид. лит., 1976. 200 с.
7. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): монографія. Харків: Правник-НАВСУ, 1999. 126 с.
8. Галата Т. В. Застосування спеціальних знань у доказуванні на досудовому слідстві. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2013. 152 с.
9. Гордін Л. Я. Слідчо-оперативна група: проблеми створення та діяльності: монографія. Харків: ФІНН, 2009. 192 с.
10. Грібов М. Л. Зміст криміналістичного забезпечення негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 35–41.
11. Дрозд В. Г., Лук'янчиков Б. Є. Взаємодія слідчого з спеціалістом в процесі розслідування злочинів, пов'язаних з завданням тілесних ушкоджень. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. Вип. 32. С. 91–96.
12. Загородній І. В. Розслідування злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса: Одеськ. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 243 с.
13. Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події: наказ МВС України від 3 листоп. 2015 р. №1339. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>
14. Керівництво з розслідування злочинів: наук.-практ. посіб. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Одиссей, 2010. 960 с.
15. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. Харьков: Консум, 2000. 176 с.

16. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология: учеб. пособ. Харьков: Консул, 1999. 157 с.
17. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін, А.О. Антощук та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Право, 2020. 752 с.
18. Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. Київ: Ін Юре, 2016. 636 с.
19. Криміналістика: підручник / за ред. В. В. Тіщенка. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2017. 556 с.
20. Кримінальний процес: підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 544 с.
21. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
22. Логінова В. В. Основні положення методики розслідування заподіяння тілесних ушкоджень: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2012. 218 с.
23. Лускатова Т. О. Розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 20 с.
24. Організаційно-правові засади діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : монографія / В. Г. Дрозд, А. В. Пономаренко, С. Є. Абламський, Л. В. Гаврилюк та ін. ; Держ. наук.-досл. ін.-т. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 352 с.
25. Письменний Д. П. Розслідування злочинів слідчою та слідчо-оперативною групою: правові й організаційні засади: монографія / Д. П. Письменний, В. М. Федченко. Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т. внутр. справ, 2006. 204 с.
26. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: наказ Офісу Генерального прокурора від 30 черв. 2020 р. № 298. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text>
27. Правила проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи: наказ МОН України від 17 січ. 1995 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0257-95>
28. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: наказ МОЗ України від 17 січ. 1995 р. №6. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95>.
29. Про встановлення діагностичних критеріїв смерті мозку та процедури констатації моменту смерті людини: наказ МОЗ України від 23 верес. 2013 р. № 821. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1757-13>

30. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Генеральна прокуратура України URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>;

31. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України від 07 лип. 2017 р. № 575. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0937-17>

32. Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події: наказ МВС України від 08 лют. 2019 р. № 100. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#Text>

33. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-ХІІ. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>

34. Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Інструкція, затв. спільним наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, СБ України, Міністерством фінансів України, Адміністрацією ДПС України та Міністерством юстиції України від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1681/51. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>

35. Про судову експертизу: Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-ХІІ. *Верховна Рада України*: URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/4038-12>

36. Садчікова К.А. Використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування (процесуальний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Одеса, 2017. 21 с.

37. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ: Кондор, 2008. 588 с.

38. Сафронов С. О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжкого і середньої тяжкості тілесних ушкоджень: дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків: НУВС, 1999. 229 с.

39. Слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні: навч. посіб. / О. А. Осауленко, А. В. Самодін, Г. М. Степанова та ін. Київ: «Центр учбової літератури», 2015. 140 с.

40. Тагієв С. Р. Негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному судочинстві України: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2015. 440 с.

41. Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів: монографія. Вінниця: Нілан, 2017. 491 с.

42. Шепітько В. Ю. Криміналістика: підручник. Київ: ІнЮре, 2016. 640 с.

43. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.

ДОДАТКИ

ПРОТОКОЛ огляду трупа

Місто (сел.) _____ «___» _____ 20 ___ року

Огляд почато о «___» год. «___» хв.

Огляд закінчено о «___» год. «___» хв.

_____ (слідчий, посада, найменування органу, ініціали, прізвище)

на підставі _____

(вказується ухвала слідчого судді, якщо проводиться огляд житла чи іншого володіння особи, якщо огляд місця

події проводиться до початку кримінального провадження, вказуються відомості про заяву чи повідомлення про подію)

У відповідності статей 104, 105, 106, 223, 237, 238 КПК України в присутності понятих:

1) _____ (прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце проживання)

2) _____ (прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце проживання)

_____ ,
яким у відповідності зі ст.ст. 11, 13, 15, 223 КПК України роз'яснені їхні права і обов'язки.

За участю спеціаліста - судово-медичного експерта (лікаря) _____

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)

власника (користувача) приміщенням чи іншим володінням особи _____

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)

а також за участю _____

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)

провів огляд трупа виявленого:

_____ (прізвище, ім'я, по батькові особи, яка виявила труп та адресу (місцевість) де його виявлено)

Перед початком огляду переліченим особам роз'яснено їхнє право бути присутніми при усіх діях, які проводяться в процесі огляду, робити зауваження, що підлягають занесенню до протоколу. Особам, які беруть участь у проведенні огляду також роз'яснено про вимоги ч. 3 ст. 66 КПК України про їх обов'язок не

розголошувати відомості щодо проведеної процесуальної дії, а також про застосування технічних засобів фіксації, умови та порядок їх використання:

_____ (характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються

_____ при проведенні цієї процесуальної дії, підписи осіб)

Під час огляду трупа виявлено _____

_____ (вказуються сліди, речі виявлені під час огляду)

Виявлене під час огляду вилучено: _____

_____ (вказуються що в якій послідовності виявлено і яким чином опечатано)

Під час огляду застосовані технічні засоби: _____

_____ (вказуються застосування фото відео зйомки, інші технічні та спеціальні засоби, їх технічні параметри)

Огляд проводився: _____

_____ (вказуються погодні умови, освітлення, температура повітря інші дані які необхідні)

Після огляду труп направляється для проведення судово-медичної експертизи (розтину) у _____

Протокол прочитаний, записано _____

_____ (зауваження учасників огляду)

Учасники:

1. _____	/ _____ /
(прізвище, ім'я, по батькові)	(підпис)
2. _____	/ _____ /
(прізвище, ім'я, по батькові)	(підпис)

Поняті:

1. _____	/ _____ /
(прізвище, ім'я, по батькові)	(підпис)
2. _____	/ _____ /
(прізвище, ім'я, по батькові)	(підпис)

Огляд провів:

_____ (слідчий, посада, найменування органу, підпис, прізвище, ініціали)

ПРОТОКОЛ

пред'явлення трупа для впізнання

Місто (сел.) _____ «___» _____ 20__ року

Впізнання почато о «___» год. «___» хв.

Впізнання закінчено о «___» год. «___» хв.

_____ (слідчий, посада, найменування органу, ініціали, прізвище)

розглянувши матеріали досудового розслідування, внесеного до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № _____ від «___» _____ 20__ року у приміщенні _____

_____ при _____ освітленні з дотриманням вимог ст. ст. 104, 223, 228, 230, 231 КПК України в присутності осіб, яким роз'яснені вимоги ч. 3 ст. 66 КПК України про їх обов'язок не розголошувати відомості щодо проведеної процесуальної дії:

_____ (їх прізвище, ім'я, по-батькові, дата народження та місце проживання, підпис)

яким заздалегідь повідомлено про застосування технічних засобів фіксації, умови та порядок їх використання: _____

(характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються

_____ при проведенні цієї процесуальної дії, підписи осіб)

_____ у присутності понятих:

1) _____ (прізвище, ім'я, по батькові, адреса, підпис)

2) _____ (прізвище, ім'я, по батькові, адреса, підпис)

яким у відповідності зі ст.ст. 11,13,15, 66, 223 КПК України роз'яснені їхні права і обов'язки, пред'явив свідку (*потерпілому*) _____ для впізнання трупа _____

_____ який загинув внаслідок _____

Перед пред'явленням особи для впізнання у свідка (*потерпілого*) _____ попередньо з'ясовано чи може він впізнати особу, опитано про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу.

На запитання слідчого свідок (*потерпілий*) _____
відповів: _____

_____ (підпис)

На запитання, чи впізнає він (вона) особу покійного _____, оглянувши труп заявив(ла), що це труп _____

Ознаки (чи їх сукупність), за якими особа впізнала особу: _____

З протоколом ознайомлені: _____
(спосіб ознайомлення, зауваження і доповнення учасників процесуальної дії; прізвище, ініціали, підпис)

Особа, яка впізнавала труп

_____ / _____ /
(прізвище, ім'я, по батькові) (підпис)

Учасники:

1. _____ / _____ /
(прізвище, ім'я, по батькові) (підпис)
2. _____ / _____ /
(прізвище, ім'я, по батькові) (підпис)

Поняті:

1. _____ / _____ /
(прізвище, ім'я, по батькові) (підпис)
2. _____ / _____ /
(прізвище, ім'я, по батькові) (підпис)

Впізнання провів:

_____ (слідчий, посада, найменування органу, підпис, прізвище, ініціали)